

לא עיתון נשים 'רגיל': דגם האישה האזרחית בעקבות הירחון הארצישראלי 'האשה' וסוכנותיו, 1926-1929

טליה דיסקין

'אין לדרוש משתי הסתדרויות כמו "הדסה" וה.נ.ע. (הסתדרות נשים עבריות) שתסתפקנה בהוראות מעשיות גרידא הנוגעות להנהלת הבית. לשם זה יש בחוץ לארץ הוצאות מיוחדות כגון Good Housekeeping או Das Blatt der Hausfrau [...] אשר יש להן רק מטרות מעשיות ותו לא – ואולם כוונתנו לא הייתה אלא לעשות את האשה פועלת בעבודת הכלל, לעורר בה את המצפון הסוציאלי ואת רגש האחריות, לסייע לה ברכישת אמצעים יותר טובים בשביל מלחמת הקיום שלה'.¹

א. מבוא

האשה היה ירחון הנשים העברי הראשון שראה אור בארץ ישראל המנדטורית בין השנים 1926-1929.² שני ארגוני נשים, ששילבו פעילות בתחומי הרפואה, הרווחה והחינוך עם פעילות לקידום מעמד האישה בארץ, יזמו את הוצאתו: הדסה, שגם השתתפה במימונו, והסתדרות נשים עבריות.

בתקופת העלייה הרביעית (1924-1929) שבה יצא האשה, אופיינה הארץ בהתפשטות היישוב היהודי ובגיבוש תרבותו. בשנות העשרים התפתחה הארץ הן מבחינת העלייה

* המאמר מבוסס על עבודה לתואר מוסמך שנכתבה בהדרכת פרופ' זהר שביט והוגשה במסגרת בית הספר למחקר התרבות באוניברסיטת תל-אביב בחורף 2009. אני מבקשת להודות לפרופ' שביט על הנחייתה המסורה.

1 חנה הלנה טהון, 'חצי שנה של ירחון האשה', האשה, תרפ"ז, חוב' ו, עמ' 5. חנה הלנה טהון ערכה 15 מתוך 17 חוברות האשה.

2 לפי דיווחים שונים בו הופץ גם בארצות אחרות, לפחות בארצות הברית ובפולין, אך כפי שנראה בהמשך יועד בידי כותבותיו לנשות ארץ ישראל.

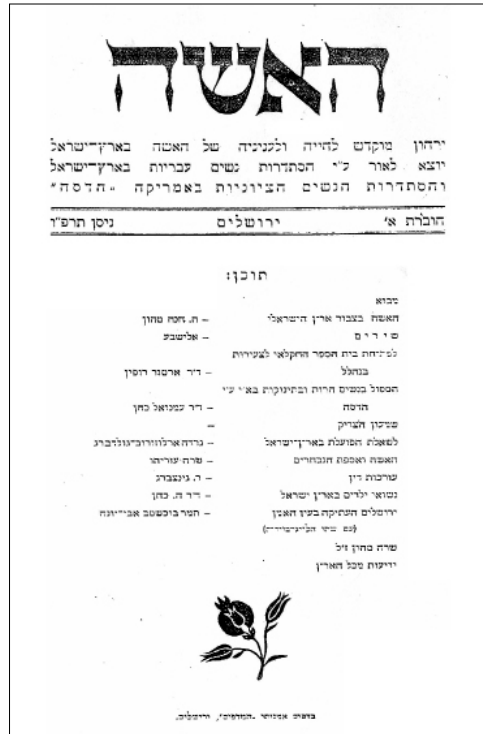
הדמוגרפית והן מבחינת תנופת היוזמה הפרטית וההתיישבות, בייחוד בירושלים, שבה נדפס.³ בתקופה מעצבת וסוערת זו, שבה התחולל גם משבר כלכלי, בלטה העשייה הנשית הציבורית שהצטיינה במגוון היבטים, ובמיוחד בפן הארגוני שלה, שהיה כבר אז בעל הספק מרשים, וכלל בין היתר את השגת זכות הבחירה לנשים למוסדות היישוב.⁴ בשנת 1926 היו ארגוני הנשים הדסה והסתדרות נשים עבריות ותיקים, יחסית. ארגון הדסה נוסד בשנת 1912 בידי הנרייטה סאלד בארצות הברית. בשנת 1913 החל לפעול בארץ ישראל, ותוך זמן קצר בלט במתן שירותי בריאות ותמיכה סוציאלית. הסתדרות נשים עבריות נוסדה בירושלים בשנת 1920 והייתה למעין ארגון-בת מקומי של הדסה, עד שנטמעה בוויצ'ו בשנת 1933. מטרתיו של הארגון, כפי שהוגדרו בוועידה הראשונה שלו שנערכה בשנת 1924, היו טיפול באם ובילד ושיפור מעמד האישה בחיים החברתיים והתרבותיים. במקביל לדאגה להשוואת מעמדם של נשים לזה של גברים עסקו הארגונים, שבעת יציאת האשה עמדה סאלד בראש שניהם, בתחומים נשיים שהזנחו בידי המימסד היישובי: הכוונת נשים הרות ואמהות, הפעלת מוסדות בריאות לאם ולילד, סיוע לאמהות עובדות באמצעות שמירה על ילדיהן בשעות העבודה, תפעול מפעלי הזנה, מרכזים שכונתיים ומועדונים, גני משחקים וחינוך להכשרה מקצועית של נשים ונערות, ברובן מזרחיות.

ארגוני הנשים נחשבו לאפיק הפעולה הציבורי העיקרי של נשות החוגים האזרחיים. המושג 'חוגים אזרחיים', לפי מרגלית שילה,⁵ מתייחס לבני המעמד הבינוני שהיו עירוניים

3 ממפקד האוכלוסין שערכה ממשלת המנדט עולה כי בין השנים 1922-1929 הכפילה עצמה האוכלוסייה היהודית בארץ ביותר מפי שניים. דן גלעדי, **הישוב בתקופת העלייה הרביעית (1924-1929)**: בחינה כלכלית ופוליטית, תל-אביב תשל"ג. באותן שנים שינתה ירושלים את צביונה מעיר קטנה יחסית לכרך שהשתרע על שטח נרחב, הרחק מחומות העיר העתיקה. גדעון ביגר, 'ההתפרסות המרחבית של אוכלוסיית ירושלים במחצית הראשונה של תקופת המנדט', בתוך: ירושלים: מימי הבית הראשון עד בירת ישראל, ירושלים 1987; דוד קרויאנקר, אדריכלות בירושלים: הבנייה בתקופת המנדט הבריטי, ירושלים 1989; אביבה הלמיש, ירושלים לדורותיה: ירושלים בתקופת המנדט הבריטי, תל-אביב 1991.

4 על התפתחויות ארגוני הנשים בארץ ראו, למשל, רפי טהון, **המאבק לשוויון זכויות האשה: סיפור חייה של שרה טהון**, תל-אביב 1996 (להלן: טהון, המאבק); שרה בן-ראובן, **הדסה וחוט השני: תולדות חייה ופועלה של הדסה פרלמן-קלוורי-רוזנבליט (1891-1945)**, ירושלים 2008 (להלן: בן-ראובן, הדסה וחוט השני). על הישגיהם של הארגונים ראו, שפרה שוורץ, 'הסתדרויות נשים למען אמהות וילדים בארץ ישראל: פעילותן של "הדסה", "הסתדרות נשים עבריות" ו"ויצ"ו" להקמת תחנות אם וילד ("טיפת חלב") בארץ ישראל בשנים 1913-1948', בתוך: מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן-רוקם (עורכות), **העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר**, ירושלים 2001, עמ' 248-269; יואל דונחין, ציפורה שחוריי-רובין ושפרה שוורץ, 'הדסה' לבריאות העם: פעילותה הבריאותית החינוכית של 'הדסה' בארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי, ירושלים 2003; חנה ספרן, **לא רוצות להיות נחמדות: המאבק על זכות הבחירה לנשים וראשיתו של הפמיניזם החדש בישראל**, חיפה 2006; מירה קצבורג-יונגמן, **נשים ציוניות באמריקה: הדסה ותקומת ישראל**, קריית שדה-בוקר 2008.

5 מרגלית שילה, 'לדמותה של האשה בעלייה השנייה: האזרחית', **אתגר המגדר: נשים בעליות הראשונות**, תל-אביב 2007 (להלן: שילה, **אתגר המגדר**), עמ' 193-216.

שער חוברת האשה הראשונה: עיתון הנשים העברי הראשון בארץ ישראל

ואיכרים בני מושבות, שהחזיקו בתפיסה קפיטליסטית ודגלו בערכי הפרט. בדומה למחקרים נוספים,⁶ מציינת גם שילה כי המושג מוגדר על דרך השלילה ומתוך השוואה ליתר הסקטורים ביישוב: חוגי הפועלים משמאל, חוגי הימין והחוגים הדתיים. מחקרים אלה מתארים את בני החוגים האזרחיים כבורגנים⁷ בעלי עיסוקים מגוונים, וכללו בעלי מלאכה, פקידים, סוחרים

6 יצחק גל-נור, ראשיתה של הדמוקרטיה בישראל: דגם של תקשורת פוליטית, תל-אביב 1985, עמ' 61; דן הורוביץ ומשה לסיק, מצוקות באוטופיה: ישראל, חברה בעומס יתר, תל-אביב 1990, עמ' 42; יגאל דרורי, בין ימין לשמאל: החוגים האזרחיים בשנות העשרים, תל-אביב 1990.

7 למושג 'בורגנות' שתי הוראות שונות במאמר. במונח הראשון משמשת הבורגנות לתיאורן של כמה אמות מידה שאפיינו את בני המעמד הבינוני: אמונה בערכי האזרחות של הגנת הפרט, בשלטון החוק, בדבקות בהשכלה ובהישגים, ברציונליות, באילוף הטבע ובחשיבותו של הסדר, בדגילה בכללים מוסכמים, בנימוסים, בקודים אפנתיים, בנורמות של ניקיון והיגיינה, בהערכה כללית לתרבות ולאמנות: ספרות, אמנות פלסטית ומוסיקה, פתיחות להיבטים שונים של מה שמציע 'העולם הגדול' וגם בתפיסה אוריינטליסטית. נכון לזמנם, אלה, יותר משאפיינו בעלות על הון, הצביעו על קוד חשיבה, תודעה של מה 'נכון' ו'ראוי'. הערכים הללו, ובעיקר הדגש על חינוך, הדגילה בקידמה המגולמת במדע והאמונה ביכולת השיפור העצמי – הם ערכים ליברליים שאליהם מתלווה תחימה בין הפרטי לציבורי המאפיינת את חלוקת העבודה המסורתית בין המינים. אלה נמצאו כמאפיינים את מרבית הנשים שכתבו בעיתון,

ובעלי מקצועות חופשיים. חלקם היו בעלי קניין וחלקם אמנים ואנשי רוח, שעיסוקיהם היו פרטיים בעיקרם ופעילויותיהם כלכליות, מקצועיות ומקומיות יותר מאשר אידאולוגיות פוליטיות וכללי-ישוביות. עם זאת היו בהם ציונים בולטים וכאלה שהיו מעורבים בחיי היישוב; אף כי בניגוד לפועלים לא מימשו את הסוציאליזם, החזיקו בתפיסה חברתית מעשית שראתה בחנווני, בתעשיין ובסוחר חלוצים, כל אחד בדרכו.

בין הנשים בנות החוגים האזרחיים בשנות העשרים היו עקרות בית במשרה מלאה, ואחרות שהשתלבו בתחומי ההוראה והניהול החינוכי, הגננות, הסעד והרווחה, המוסיקה, האמנות הפלסטית והרפואה. כפי שמציינת שילה, הנשים הללו העזו לפתח תחומי עשייה חדשים והעריכו את תרומתן לבניין הארץ ואת יכולתן להתפרנס באופן עצמאי. תופעה זו התפתחה משלהי המאה התשע-עשרה; עד אז אופיינו מרבית מגזרי האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל בחלוקה מגדרית נוקשה – כך נשות היישוב הישן, האורתודוקסיות ברובן,⁸ והבורגניות הכפריות.⁹ מסוף המאה התשע-עשרה החלו נשים יהודיות לעסוק בתחומים שונים – רפואה, בעיקר כאחיות וכמיילדות, חינוך ואף כתיבה ספרותית.¹⁰

באשר לשדה העיתונות – עד שנות העשרים בארץ (כמו במדינות אחרות עד שלהי המאה התשע-עשרה)¹¹ הוא היה חסום יחסית בפני כותבות יהודיות. כתיבה במסגרת עיתונאית ייעודית לנשים הייתה זירת העיתונות הראשונה שבה התבלטו נשים. בשנת 1893 פורסמה הידיעה הראשונה שהופנתה לנשות ארץ ישראל בעברית בדו-שבועון בית יעקב שצורף להצביע בעריכת חוה הירשנזון, והחל משנת 1904 הופיע בעיתון השקפה מדור אפנה מאת חמדה בן-יהודה, שעסק בנושאים כגון טיפוח החן, נימוסים והליכות וכלכלת הבית. בראשית שנות העשרים יצא באופן ספורדי העיתון החוזר מטעם ארגון התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות, ובעקבותיו הופיע האשה, שלו היו שלושה מאפיינים ייחודיים באותה עת: קהל היעד שלו היה נשים, הוא הופיע באופן עקיב ולא נלווה לעיתון אחר. מאפיינים אלה כנראה הביאו לכך שמקורות שמיפו את התפתחות העיתונות בארץ התייחסו אל האשה כאל חלוץ עיתוני הנשים בארץ ישראל.¹² על רקע עיתונות הנשים הפוליטית

מילדותן ועד בגרותן. בהוראתו השנייה שימש המושג במתכונת 'סלנגית', במפורש או במרומז, כדי לבקר נשים ולטעון כי הן נהנתניות, עצלות, דקדנטיות ולא מגלות אכפתיות לכלל. אצביע על ההוראה המתאימה של השימוש במושג במאמר לפי הצורך.

8 מרגלית שילה, נסיכה או שבויה? החוויה הנשית של היישוב הישן בירושלים, 1840–1914, חיפה ולוד 2001.

9 אמיר בן-פורת, היכן הם הבורגנים ההם? תולדות הבורגנות הישראלית, ירושלים 1999, עמ' 56.

10 רן אהרונוסון, 'נשים וחיי היומיום בראשית ההתיישבות היהודית בארץ ישראל', דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות (1989), כרך ב, עמ' 305–311; יפה ברלוביץ, להמציא ארץ, להמציא עם, תל-אביב 1996.

11 שמואל ורסס, 'קול האשה בשבועון היידיש "קול מבשר"', חוליות, כרך 4 (קיץ 1997), עמ' 53–82; טובה כהן ושמואל פיינר, קול אישה עבריה: כתבי נשים משכילות במאה התשע עשרה, תל-אביב 2006.

12 גליה ירדני, דיליז'אנס לשנים ראשונות, ירושלים 1965; צביה כהן, 'עיתוני נשים בישראל: סקירה',

הבלתי מפותחת ביקשו כותבותיו, בניצוחה של העורכת חנה הלנה טהון, להגדיר את מטרתו. במאמר המבוא לחוברת האשה הראשונה ניסחו את חזון ה'אחדות' שלהן:

בתור מפעל משותף של נשי-אמריקה ונשי-א"י מופיעה האשה לפני הקהל הא"י. היא תאיר את חיי האשה בארצנו, את עבודתה והשפעותיה בלי הברדל מפלגה, קבוץ וזרם. היא תגשר את הגשר מהימין אל השמאל ועליו תוכלנה להאחד כל אלה הרוצות להתרומם מעל לזרמיהן, השקפותיהן ועניניהן הפרטיים, כדי לעבוד שכם אחד לטובת בנינה החדש של ערשנו העתיקה.¹³

בזיכרונותיה, שנכתבו בשנת 1951, תלתה אסתר זמורה, מחברות מערכת האשה, את המוטיבציה להוצאת העיתון בצורך לשווק את תפיסת הביניים הזו לכל בנות הארץ, בתגובה על כישלון האזרחיות ליצור מועצת נשים מאוחדת. לדירה, 'לא היה זה [האשה] ביטאונה של הנ"ע [הסדרות נשים עבריות], אלא, בראש ובראשונה, ביטאונה של האישה בארץ, ללא הברדל דת, השקפה והשתייכות פוליטית'.¹⁴

מטרתי במאמר היא לשרטט את דמותה של האישה האזרחית כפי שהיא עולה מירחון האשה בזיקה לזהותן החברתית-תרבותית של כותבותיו.¹⁵ אבקש לעמוד על התפיסה המגדרית שבה החזיקו הכותבות בו, ועל דמותה של בת החוגים האזרחיים כפי ששורטטה בהאשה מול מתווי חיים מתחרים של נשים שהוצגו בו כ'אחרות'.¹⁶ נראה כי בניגוד לתמונה האידיאלית שציירה זמורה ממרחק של זמן כמי שכתבה בו, ולחזון המופיע בטקסט המבוא לעיתון, בפועל כותבות האשה לא הפנו את כתיבתן דווקא לכלל נשות הארץ אלא לנשים הדומות להן ברקען החברתי-תרבותי, וביססו בו תפיסת זהות משלהן.¹⁷ אתאר כיצד מן השיח הער שהתנהל מעל דפי האשה עולות תכונות שהכותבות ביקשו לנכס לעצמן,

-
- ספר השנה של העיתונאים, תל-אביב תשל"א; דוד מלמד, אור ראשון: סיפוריה של ראשית העיתונות העברית, תל-אביב 1996; חנה הרצוג, 'עיתונות נשים: מרחב משעתק או מרחב לקראת תיגר?', קשר, חוב' 28 (נובמבר 2000), עמ' 43-52.
- 13 'מבוא', האשה, תרפ"ו, חוב' א, עמ' 1-2.
- 14 אסתר זמורה (ומיכל זמורה-כהן), נשים עבריות ציוניות: סיפורה של 'הסדרות נשים עבריות', תל-אביב 2002 [1951] (להלן: זמורה, נשים), עמ' 110.
- 15 דבריהם (המעטים) של גברים שנרפסו בהאשה הובאו בדרך כלל כדי לשלוח מסרים לקוראות על ידי מערכת האשה, ובמידת הצורך הם יצוינו במאמר בהקשרים המתאימים.
- 16 עיצוב דגם האישה הציונית העסיק את התנועה הציונית כולה, וראו, גילת גופר, 'האישה הציונית': הבנית הנשיות בתקופת הראשית של תנועת העבודה, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב 2009.
- 17 תפוצתה המדויקת אינה ידועה. לפי דיווחה של טהון בחוברת המסכמת את שנתו הראשונה היו לו 400 מנויים, ואסתר זמורה מדווחת בזיכרונותיה על מספר אחר – 300. בתיקי הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ) הרלוונטיים לעיתון, J35/24 ו-J35/115, אין מידע שיכול לשפוך אור על נמעותיו. בכל מקרה, לא אדרש כאן לשאלת זהות הקוראות, שכן כמו לכל עיתון נשים, יש להתייחס לאשה כאל 'זומר רץ' שעבר מיד ליד, עובדה המקשה על ההתחקות אחר קוראותיו.

בין שאפיינו אותן ובין שזיהו אותן כרצויות, שכן כפי שממשיכה אסתר זמורה וכותבת בזיכרונותיה על העיתון: 'צריך היה להגיע להסכמה מה צריכה להיות דמותה של האשה המודרנית. ההתלבטות בשאלה זו, אשר יכולה להיראות לנו כיום כמיותרת, עמדה בשנות ה-20 ברומו של העולם כולו, וכך הפכה גם לנושא מרכזי בירחון **האשה**'.¹⁸

שני היבטים לגבי **האשה** נבדקו במסגרת המחקר. ההיבט הראשון היה קורות חייהן של כותבות שתרמו תכנים מרכזיים ל**האשה**, כפי שעלו ממסמכים ארכיוניים, מאמרים, ביוגרפיות ואוטוביוגרפיות.¹⁹ בהמשך לכך נוסח דיוקן חברתי-תרבותי משותף לנשים, שאפשר את אפיונו של **האשה** כעיתון ששיקף קבוצה מובחנת באוכלוסייה, והוביל לבחינת ההיבט השני – הטקסטים של **האשה**. הטקסטים הללו – מאמרי מערכת, מסות, כתבות המגוללות את ה'היסטוריה' של עבודת הנשים, כתבות פרופיל, מכתבים למערכת, מדורים 'מדעיים', טורי יעץ וטקסטים ספרותיים – נסקרו בשלמותם, ומהם נבחרו ונותחו אלה המלמדים על דגם האישה האזרחית. באמצעות בחינת היבטים אלה ביחס ל**האשה** אנסה לתרום ולו במעט לגוף הידע ההיסטוריוגרפי ההולך וגדל כיום על נשות החוגים האזרחיים בתקופת היישוב.²⁰

הניתוח במאמר נשען על המושגים התיאורטיים 'דגם' ו'הביטוס'. ה'דגם' הוא אשכול תכונות ומערך הוראות בסיסי לייצור פריטי תרבות (התנהגויות, מוצרים), ההולמים מצבים חברתיים ו'נכונים' להם. הוא מובן לבני הקהילה כקבוצות של קודים מעצבי סגנון חיים, ומאורגן מראש לפי ידע מוקדם. חשיבותו נגזרת מכך שדרכו נרכש ומוכן הרפרטואר התרבותי השלם. 'דגם הליבה', כפי שיכונה כאן, הינו מושג המשמש מסגרת לתיאור דמות האישה האזרחית ובסיס להתייחסות הכותבות לטיפוסי נשים 'אחרים'. את המושג 'הביטוס', הנותן ביטוי לרקע החברתי-תרבותי של הכותבות, תיאר הסוציולוג פייר בורדייה כמערך

18 זמורה, נשים, עמ' 111.

19 על בעיית האמינות של אוטוביוגרפיות ראו, מרגלית שילה, 'פרטי כציבורי: איטה ילין ויהודית הררי כותבות אוטוביוגרפיה', **אתגר המגדר**, עמ' 101-135. תיעודן העצמי של כותבות **האשה** שהיו עולות מגרמניה 'מחשיר' במיוחד בהקשר זה: גיא מירון, שבחן כיצד עיצבו יהודים יוצאי גרמניה את תמונת העבר שלהם בספרי זיכרונות, טוען שהנטייה לכתוב זיכרונות אוטוביוגרפיים רווחה בקרב יהודי גרמניה עוד בשבתם במולדתם. גיא מירון, 'במבט לאחור מארץ הקודש: יהדות ורפואה זיכרון יהודיים בזיכרונותיהם של יוצאי גרמניה בישראל', **זמנים**, חוב' 82 (אביב 2003), עמ' 68-84. החשד נובע מן הנטייה לתיקון בדיעבד לפי האופן שבו רוצים לזכור את הדברים בהווה. כדי להתגבר על הקושי, הצלבתי מידע בין מקורות שונים.

20 מאז שהתפרסם המחקר הראשון על בנות החוגים האזרחיים, מחקרן של חנה הרצוג ועפרה גרינברג על ארגון ויצ"ו, ארגון נשי וולונטרי בחברה מתהווה: תרומתה של ויצ"ו לחברה הישראלית, תל-אביב 1978, רבו העבודות בתחום זה. דוגמאות רלוונטיות מהעת האחרונה: דבורה ברנשטיין, **נשים בשוליים: מגדר ולאומיות בתל-אביב המנדטורית**, ירושלים 2008; תמי רוז, **ילדי ההפקר: החצר האחורית של תל-אביב המנדטורית**, תל-אביב 2009 (להלן: רוז, **ילדי ההפקר**); אייל כתבן, מרגלית שילה ורות הלפרין-קדרי (עורכים), **חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה: נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט**, רמת גן 2010 (להלן: כתבן, שילה והלפרין-קדרי [עורכים], **חוקה אחת**).

של נטיות הנרכשות כתוצאה מהתנסויות דומות של יחידים בתהליך החברות, הנטמעות בהם ומתורגמות לאסטרטגיות שיוצרות לקבוצות את ההון הסימבולי שלהן.²¹ תובנה תיאורטית המקשרת בין המושגים 'דגם' ל'הביטוס' היא שדגמים מתוכננים באופן מתמיד ודינמי ונבנים בידי קבוצות בחברה כדי לשמר פיגורציות וקונפיגורציות תרבותיות ובכך לחזור ולהגדיר את ההכרה במעמדן.²² חוקרים שונים מציגים בעבודותיהם ביטויים שונים לתפיסה זו, המכוונת להשתתת הדגמים על תפיסות של טיפולוגיות חברתיות ושל יחסי כוח.²³ בהתאם, אבקש לתאר את הזיקה שבין חייהן של הכותבות ליצירתן, ולפתח דיון פרשני ונון-פוזיטיביסטי²⁴ ביחס לאופנים שבהם הוצגה התרבות הפרטיקולרית של הכותבות בהאשה כמודל הראוי.

התפיסה, המאפשרת לבחון את האשה כאתר השמעה נשית, כבסיס לבניית זהות במסגרת אינדוקטרינרית וכפרויקט של 'שיווק עצמי', שואבת ממסורת מחקרית הרואה בעיתוני נשים זירות של מאבק. מסורת זו צמחה במסגרות דיסציפלינריות אקדמיות המבטאות תחומי דעת שונים: סוציולוגיה, היסטוריה, פסיכולוגיה חברתית, תקשורת, מגדר ומחקר התרבות.²⁵ אלה הניחו את המצע שעל בסיסו הובא בחשבון קורפוס מאמרי האשה כמקור היסטורי שממנו אפשר ללמוד על האופן שבו ביקשו הכותבות להציג את האישה האזרחית כ'בעלת המידות הטובות' ולהתייחס לדגמי נשיות אחרים באופן שיפוטי. יפים לעניין זה דבריו של בורדייה:

היכולת לתת קיום מפורש, להוציא לאור, לפרסם בציבור [...] מייצגת כוח חברתי עצום; זהו הכוח ליצור קבוצות באמצעות יצירת ההבנה המשותפת,

-
- Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge 21
1984
- Rakefet Sheffy, 'Models and Habitus: דגם והביטוס ראו', 22
Problems in the Idea of Cultural Repertoires', *Canadian Review of Comparative Literature*, Vol. XXIV, No. 1, (1997), pp. 35-47
- גדי אלגזי, 'הילכות הגוף וארגון החברה: תהליך הציוויליזציה של נורברט אליאס', 23
(2000), עמ' 62-83; הנ"ל, 'לימוד הטבע הנלמד: עיצוב מושג הביטוס בעבודתו של בורדייה',
סוציולוגיה ישראלית, כרך ד, חוב' 2 (2002), עמ' 401-410.
- ראו דיון בנושא זה אצל דפנה הירש, 'באנו הנה להביא את המערב': הנחלת רפרטואר היגייני בקרב 24
החברה היהודית בפלשתינה בתקופת המנדט הבריטי, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב 2006, עמ' 9-10. השוו, מיכאל קרן, 'האשה והחברה האזרחית בשנות ה-20', קשר, חוב' 28 (נובמבר 2000), עמ' 28-35.
- Lynne 25
כמשמעותם, למשל, בעבודות שנכתבו על עיתוני נשים בעולם. על עיתוני נשים סובייטיים ראו, Lynn Attwood, *Creating the New Soviet Woman: Women's Magazines as Engineers of Female Identity, 1922-1953*, New York 1999. על עיתוני נשים בארצות הברית ראו, Nancy A. Walker, *Shaping our Mother's World: American Women's Magazines*, Jackson 2000. בארץ נחקר ברוח זו גם דבר הפועלת (שהתווה דגם נשי פמיניסטי סוציאליסטי). תמר שכטר, 'עבודה, אימהות ופועלות: על פי "דבר הפועלת"', בתוך: טובה כהן (עורכת), 'מעשה ידיה': האשה בין עבודה ומשפחה: האשה ביהדות (סדרת דיונים, מס' 7), רמת-גן 2001, עמ' 27-34. ראו גם את ניתוחיה של אורית רוזין, חובת האהבה הקשה: יחיד וקולקטיב בישראל בשנות החמישים, תל-אביב 2008.

הקונצנזוס המפורש של הקבוצה כולה. [...] היא נעשית במהלך מאבקים, בהם מתעמתים הסוכנים בשאלת משמעות העולם החברתי, עמדתם בתוכו וזהותם החברתית, בכך שהם עושים שימוש בשלל צורות ברכה וגינוי, דברי שבח והלל, איחולים ומחמאות, עלבונות, תוכחות, ביקורות, האשמות, השמצות וכד'.²⁶

ב. הכותבות

מוצא, השכלה, עלייה

מרבית הכותבות בהאשה,²⁷ בטווח הגילאים הרחב שבין עשרים לשישים שנה, עלו לארץ בעליות השנייה והשלישית, ובייחוד בשנות העשרים של המאה הקודמת. רובן נולדו באירופה (רק אחת מהן הייתה ילידת הארץ), בייחוד בגרמניה, ברוסיה ובארצות הברית. רובן ככולן גדלו בבתים בודגניים. בספרי הזיכרונות שכתבו ובמסמכים אוטוביוגרפיים מעידות לפחות חלקן על מצב כלכלי שפיר במשפחות המוצא ועל בתים פטריארכליים, שבהם הונהגה חלוקת עבודה מסורתית. מרבית האבות עסקו במקצועות חופשיים (תעשיינים, סוחרים, עורכי דין ועוד) והאמהות היו אמונות על משקי הבית. לצד זה היו חלק מן האמהות פעילות ציבור, ורובן המכריע של הבנות זכו לרוח גבית ממשפחותיהן בכל הכרוך ברכישת השכלה. הן קיבלו חינוך פרטי כללי בילדותן, שכלל שפות – בעיקר גרמנית, צרפתית, לטינית ואנגלית – וכן השכלה תרבותית-אסתטית, בייחוד נגינה בפסנתר. משבגרו, נשלחו רובן ללמוד לתארים גבוהים, לא אחת בערים אחרות מאלה שמהן באו, וכך הרחיבו את אופקיהן.

חלק מהכותבות גדלו בבתים ציוניים באווירה של חיבת ציון ואף למדו עברית, אך רובן לא נחשפו ליהדות לעומקה, משום שמרבית המשפחות היו חילוניות, ובמשפחות שבהן היה מקובל הדבר – היו אלה הבנים שלמדו יהדות. תפיסת היהדות של הכותבות נכרכה פחות בדת והושפעה יותר ממוצאן המערבי, בייחוד של העורכת, חנה הלנה טהון (מגרמניה), ושל אמו הרוחנית של העיתון – הנרייטה סאלד (מארצות הברית). בשתי מדינות אלה נתפסה היהדות בחוגי המעמד הבינוני כרכיב ביולוגי מולד שהתבסס על המשכיות

26 פייר בורדייה, 'המרחב החברתי והיווצרות הקבוצות', בתוך: איתמר אבן-זהר וגדי אלגזי (עורכים), אבל מי יצר את היוצרים? עבודות בסוציולוגיה של התרבות, עמ' 85. בדפוס.

27 עם הנשים שהרכיבו את הדיוקן המשותף לכותבות האשה נמנו עורכת מרבית חוברותיו, חנה הלנה טהון לבית קוהן, ועשרים כותבות נוספות: הלנה כגן, לוטה (רכה) כהן, שרה בבלי, רוזה גינצברג (גינסור) לבית הכהן, הדסה קלוורי (רוזנבליט) לבית פרלמן, רחל כהן-כגן לבית לוברסקי, גרדה ארלוזורוב-גולדברג (לופט), רחל שווריץ לבית קלימקר, צסי רוזנבליט לבית סציליה, ג'וליה אוסטר לבית מני, אסתר זמורה לבית הורוביץ, לוטה לוינסון, רחל גולומב לבית גליקסמן, דורה רוזוליו לבית ארלוזורוב, תמר בוכשטאב אבי יונה, הדויג גלנר, אמתה פינצ'ובר, שרה עזריהו לבית מאירוב, עדינה כהנסקי ורחל אוסטרית (מבורך). כאן ישורטט הדיוקן בקווים כלליים. תיאור מפורט שלו ניתן בעבודה שעליה מבוסס המאמר, עמ' 34-59.

היסטורית, ונכרכה ברומנטיקה לאומית. לפי תפיסה זו היה מוצאה של היהדות במזרח אך היא התבגרה יפה במערב.²⁸

לארץ הגיעו הכותבות ברובן כשהן נשואות ובעקבות בני זוגן, שהיו לעתים קרובות פעילי ציונות. חוויית העלייה של הנשים, המצטיירת מעדויותיהן על הרגעים שבהן פגשו באוכלוסייה המקומית בארץ ישראל, חושפת את יחסן למזרח, שהיה חדש להן ושונה, ואת חינוכן הבורגני. כך העידה על עצמה טהון:

ברגע שהיינו מוכנים כבר לעלות ליבשה, מצאנו את עצמנו מוקפים המון צורח של ספנים ערבים, ולאחר צווחות וקטטות הורידונו בסולם-חבלים מן האניה והביאונו אל החוף בסירת משוטים, בלווי זמרה מזרחית חד-רגונית. לא הספקנו להתאושש עדיין מקבלת-הפנים הרועשת, וכבר הובילונו דרך סמטאותיה הצרות והמזוהמות של העיר הערבית הקטנה. בדרך-הילוכנו ראינו אנשים חבושי תרבושים וכפיות, היושבים ומעשנים בעצלתיים נרגילות. עברנו את השוק, ליד המסגד וליד בית-הסהר, שדרך שריגי אשנביו הושיטו אסירים מזי רעב את ידיהם אלינו ובקשו בתחנונים פסיג-סוכר או זנב סיגריה. לאחר הטיול המדריך הזה הגענו סוף-סוף [...] לשכונת תל-אביב.²⁹

בדומה, כאילו במתואם, מספרת גם גרדה ארלוזורוב-גולדברג על כניסתה לארץ בתום הפלגה ארוכה, בסצינה הנדמית להילקח מסרט תקופתי, שבה היא מתארת את תחושת הבהלה שליוותה אותה עם כניסתה לארץ בחברת בדרוי לבוש עביה, 'שחשב בודאי את הלבוש האירופאי שלי לבלתי צנוע'.³⁰ בתארה את סיטואציית העלייה לארץ של הכותבת רחל גולומב, מציינת גם זמורה בזיכרונותיה: 'כשהיטלטלה כחבילה בזרועות ערבי שנשא אותה מהאנייה אל סירת החוף, דמה לה הדבר כאילו הגיעה לארץ פראית וחסרת תרבות'.³¹ דברים אלה שהובעו ביחס למפגש עם המזרח מצביעים על עמדת המוצא של הנשים כלפי הארץ שנתפסה בעיניהן כעולם חדש, חסרת תרבות במובן הציביליזטורי,³² ומחדדת את תפיסתן העצמית כבעלות תרבות מובחנת, מתקדמת וראויה.

28 על תפיסה זו ומקורותיה ראו, רפאל פלק, **ציונות והבילוגיה של היהודים**, תל-אביב 2006.
 29 **חנה טהון**, 'יפו שהייתה', **ידיעות עיריית תל-אביב**, ספטמבר 1949, חוב' 3-4, עמ' 56.
 30 גרדה לופט, **שמונים שנה ועוד**, תל-אביב 1987 (להלן: לופט, שמונים), עמ' 55-56. לופט כתבה **בהאשה** תחת השם 'גרדה ארלוזורוב-גולדברג', שמותיה מבית הוריה ומנישואיה הראשונים, לא בהתאמה.
 31 זמורה, **נשים**, עמ' 139.
 32 יעקב שביט, 'מעמדה של התרבות בתהליך יצירתה של חברה לאומית בארץ ישראל, עמדות יסוד ומושגי יסוד', בתוך: זהר שביט (עורכת), **תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה: בנייתה של תרבות עברית בארץ ישראל**, חלק ראשון, ירושלים תשנ"ט, עמ' 9-29.

אורח חיים אזרחי-בורגני

כמו בילדותן, גם לאחר עלייתן לארץ ניהלו מרבית הכותבות אורח חיים בורגני. בתחילה חוו את העלייה לארץ כירידה ממשית ברמת החיים, כפי שכתבה ארלוזורוב-גולדברג בזיכרונותיה: 'הירידה הפתאומית ברמת החיים הייתה מעיקה, ויותר מכל קשתה עלי עבודת הבית. בבית הורי היה מובן מאליו שיש משרתת, ואמי תמיד סירבה להניח לי לעבוד בבית [...] ועכשיו עמדתי לי בירושלים ומולי עומד הפרימוס'.³³ בהמשך חייהן, עם זאת, התגוררו מרבית הכותבות בדירות מרווחות ובבתים פרטיים. רובן התגוררו בירושלים, בעיקר בשכונת רחביה, מימא המלמד על בורגניותן של הכותבות, שכן רחביה נודעה כשכונתם המבוססת של עולים מאירופה, בייחוד מגרמניה. כותבות אחרות גרו בערים גדולות, כגון תל-אביב וחיפה, ובמושבות שבהן ניהלו משקים פרטיים. בדרך כלל (אם כי לא תמיד) הכותבות הקימו משפחות משלהן.

דומה שגם בתנאים הקשים ביקשו הנשים לשחזר בארץ את חייהן הקודמים באירופה, אגב שילובם בסביבה המקומית. מבחינה אסתטית רוהטו הבתים ברהיטים מארצות מוצאן, כאשר לפחות בחלקם, גם בצנועים שבהם, היו פסנתר, כורסאות רחבות, שידות ובהן כלי חרסינה וארונות ספרים, ועל הכתלים נתלו ציורים של בני משפחה או נופים אירופיים. כך למשל מתואר בספרה הביוגרפי של שרה בן-ראובן על הדסה פרלמן-קלוורי הדרם של הדסה ומשה קלוורי בכפר הנוער מאיר שפיה, שבו עבדו השניים בראשית שנות העשרים. לפי תיאור זה, החדר שעמד מעל המכבסה והמחסן היה מרוהט בשטיחים ובכורסאות שמתוארים אמנם כישנים ובלים, אך עדיין היו יוצאי דופן בנוף הסגפני של אותו זמן. על הקיר התנוססו רפרודוקציות של אמני הרנסנס, ובמרכז החדר ניצב פסנתר. בהמשך מתוארת דירתם המעוצבת והמטופלת היטב של הדסה ופליקס רוזנבליט (רוזן), בעלה השני, בתל-אביב.³⁴ בדומה, בזיכרונותיה מתעכבת מיכל זמורה-כהן, בתם של כותבת האשה אסתר ובעלה משה זמורה, על תיאור החשוכים שבחפצי הבית שהיגרו עם הוריה מקניגסברג: הפסנתר המפואר מבית 'בלייטנר', בעל הרגליים המעוגלות ופיתוחי העץ, והספרייה העצומה עליה הייתה גאוותם של הוריה, שבה כל כתבי, כרכים עבי כרס של מנדלי ועגנון וכן קלאסיקה גרמנית – היסטוריה, פילוסופיה, שירה, פרטיטורות ואמנות – שהיו לדידה 'כרטיס ביקור של [...] טעם טוב שהחינוך האירופי של תחילת המאה הצטיין בו'.³⁵

תעסוקה ופעילות ציבורית

אחד ממאפייניהן העיקריים של כותבות האשה היה השכלתן הגבוהה, שאותה רכשו מעבר לים. משהגיעו לארץ, ניסיון חיים ודיפלומה בידן, עבדו מחוץ לבתיהן בתעסוקות בעלות אופי ציבורי. חנה הלנה טהון הייתה פובליציסטית ופעילה סוציאלית. הלנה כגן הייתה

33 לופט, שמונים, עמ' 100.

34 בן-ראובן, הדסה וחוט השני, עמ' 164.

35 מיכל זמורה-כהן, רפרטואר אישי, תל-אביב 1997 (להלן: זמורה-כהן, רפרטואר אישי), עמ' 13-14.

רופאת ילדים מוערכת ופעילה למען זכויות האישה והילד. לוטה כהן הייתה ראשונת האדריכליות בארץ ישראל, שהייתה מעורבת בתכנונם של בניינים שהוקמו ביוזמתם של המוסדות הציוניים. שרה בבלי הייתה תזונאית בכירה בהדסה. רוזה גינצבורג הייתה עורכת דין שקבעה תקדים וקיבלה אישור לעבוד במקצועה בארץ בתקופת המנדט, פעלה במסגרת מקצועה לטובת נשים וכיהנה בתפקידי מפתח בארגוני הנשים. הדסה קלורי הייתה יזמית ואשת עסקים בתחום מלאכות היד במסגרת ארגוני הנשים. רחל כהן-כגן הייתה מתמטיקאית ופוליטיקאית, לימים חברת כנסת במדינת ישראל. רחל שוורץ הייתה אשת חינוך ופעילה ציבורית, מי שהייתה אמונה על הקמת גני המשחקים מטעם קרן גוגנהיים-הדסה. צסי רוזנבליט הייתה עובדת סוציאלית בחיפה ובירושלים. אסתר זמורה הייתה פעילה מרכזית בארגוני נשים בתקופת היישוב ולאחר קום המדינה, ובין היתר עמדה בראש הסתדרות נשים עבריות וויצ'ו בארץ. דורה רוזוליו הייתה מדריכה פדגוגית שעסקה בהוראת מוסיקה ופעילה בארגוני הנשים. תמר בוכשטאב אבי יונה הייתה מורה שעבדה בהדסה ושימשה מזכירת הסתדרות נשים עבריות. הדוויג גלנר הייתה עובדת ציבור, שבין היתר ניהלה את המחלקה לטיפול בילד בעיריית תל-אביב (שמשנת 1939 נקראה 'המחלקה לעבודה סוציאלית') במשך שנים רבות. אמתה פינצ'ובר הייתה מורה ומנהלת בית הספר של חברת 'עזרה' בירושלים. שרה עזריהו הייתה פעילה בולטת במאבק הנשים לשוויון זכויות במסגרת ארגון התאחדות נשים לשיווי זכויות שהקימה, שופטת בבית משפט השלום העברי ואשת חינוך ביפו, תל-אביב וירושלים. לוטה לוינסון הייתה ממקימות הדסה בארצות הברית ופעילה מטעמה בארץ. רחל אוסטרית הייתה פעילה בולטת בארגוני הנשים, ושמה נקשר ביוזמת 'קרן הילד' מטעמם. עדינה כהנסקי הייתה פעילה בארגוני הנשים עוד מימי התאחדות הנשים לשיווי זכויות, וכמוה רחל גולומב, שהייתה גם ממקימות ארגון 'עבריה' בפתח תקווה. מביין הנשים, עסקו רק טהון וארלוזורוב-גולדברג בכתיבה עיתונאית באופן מקצועי. לצורך הרמת פרויקט האשה השתמשו בכישרונותיהן אלה, וגייסו כותבות שלא עסקו בכתיבה לשמה, עובדה שמחדדת את מטרתו – להיות ערוץ ביטוי בהקשר האידאולוגי.

בשולי מרכז הכוח של החוגים האזרחיים בחברת היישוב

לכותבות האשה היו קשרים עם גברים שהיו נותני הטון ביישוב במגוון תחומים, בהם בשדות הפוליטיקה, הכלכלה וחיי הרוח – בין שהיו נשואות להם, מיודדות אתם או נתונות בקשרי עבודה עמם. רובם היו יהודים ממוצא אירופי, משכילים בעלי מקצועות חופשיים שלעתים קרובות נקשרו בפעילות הדרגים הבכירים של התנועה הציונית, והיו קשורים גם ביניהם. הקשר של הכותבות לגברים אלה הציב אותן במרכז של החברה האזרחית ביישוב.³⁶

36 עם הגברים שהיו קשורים לכותבות האשה בקשרי משפחה אפשר למנות את יעקב טהון, בעלה של עורכת האשה, את אחד העם, חמיה של רוזה גינצבורג, את אביה, מרדכי בן הלל הכהן ואת גיטה, ארתור רופין; את משה זמורה, בעלה של אסתר זמורה ואת גיטה, קורט בלומנפלד; את צבי שוורץ, בעלה של רחל שוורץ; את יהודה ברומברג, בעלה של שרה בבלי; את אמיל האוור, בעלה של הלנה כגן ואת

נוסף על קשרים עם גברים משפיעים ביישוב, היו הנשים מרושתות גם ביניהן. לפחות בין חלק מן הכותבות שררו יחסים חמים, כאשר לסולידריות בארגוני הנשים היה ממד חברתי מובהק, שהושתת על היכרות רבת שנים בין הנשים.³⁷ לא ייפלא כי שיטת ההצטרפות לארגונים הייתה של "חברה מביאה חברה", וכי כך השתייכו אליהם נשים מאותם מעגלים חברתיים: שכנות, חברות, פעילות בארגוני נשים נוספים וקולגות.³⁸ הקשר בין הנשים מוסיף נדבך להבנת האקלים שבו פעלו הכותבות, ומרמז על הדמיון החברתי ביניהן. יתר על כן, דומה שקבוצת הכותבות הירושלמיות הדומיננטית, שכללה את העורכת ואת רוב הכותבות, קיימה, בצירוף הגברים האמורים, 'תרבות של טרקלינים',³⁹ ויחד הם נהגו לבלות בבתי פרטיים. קריאה במקורות מגלה שלסלון הביתי הייתה חשיבות בעיני בני החוג הזה, שקיבץ אליו קרואים שהעניקו לו נופך אירופי, חלקו טעם דומה ואולי גם געגועים למאגר כיסופים משותף. אסתר זמורה נזכרת בעוזרת הבית שהועסקה בביתה, שטעתה לחשוב כי בדירתם הירושלמית הראשונה בת שני החדרים ברחוב החבשים שבה הרבו בני הזוג לארח מתנהל בית מלון.⁴⁰ בתה נזכרת בחוג האורחים הרחב שנהג לפקוד את ביתם בבית שברחוב רמב"ן בשכונת רחביה.⁴¹ בן-ראובן מציינת בספרה את המעגל החברתי של הדסה

אחיה נוח; את מלכיאל מני, אביה של ג'וליה אוסטר, ואת דניאל אוסטר, בעלה; את בעלה הראשון של הדסה פרלמן, משה קלוורי, ואת בעלה השני, פליקס רוזנבליט; את גיסו, פליקס רוזנבליט, בעלה של צסי רוזנבליט; את דוד רוזוליו, בעלה של דורה רוזוליו, ואת אחיה, חיים ארלוזורוב, בעלה הראשון של גרדה ארלוזורוב-גולדברג ואת צבי לופט, בעלה השני; את ברוך גולומב, בעלה של רחל גולומב; את ברוך מבורך-אוסטרובסקי, בעלה של רחל אוסטרית; ואת יוסף עזריהו, בעלה של שרה עזריהו. עם הקשרים המקצועיים אפשר למנות את קשריה של לוטה כהן עם האדריכל המפורסם ריכרד קאופמן עמו עבדה בצמוד, בין היתר במסגרת חברת הכשרת היישוב; את קשריה של גרדה ארלוזורוב-גולדברג עם פליקס רוזנבליט שסלל לה את ראשית דרכה כעיתונאית ביוזמה רונדשאו; ואת קשריה של עורכת הדין רוזה גינצברג עם עורך הדין משה זמורה.

37 ממקרא המקורות עולה שחלק מן הנשים הכירו מימים ימימה, הרבה לפני שכתביהן נפגשו מעל דפי האשה. למשל, בזיכרונותיה מתארת הלנה כגן את פגישתה הראשונה ורבת הרושם עם הדסה קלוורי על האנייה 'מריה תרזה', שהפליגה מנמל אלכסנדריה לנמל יפו, ובה עלתה לארץ בשנת 1914. הלנה כגן, ראשית דרכי בירושלים, תל-אביב 1983, עמ' 32. גם בספרו של רפי טהון, בנם של יעקב טהון ואשתו הראשונה שרה, שהייתה פעילה בולטת בארגוני הנשים בארץ בתחילת המאה, מצוינת רחל קלימק מתנדבת בקולטורפרבנד, ארגון נשים שהוקם בידי יהודיות יוצאות גרמניה ופעל בארץ. טהון, המאבק, עמ' 40.

38 ראו, שרה עזריהו, התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בארץ ישראל: פרקים לתולדות האשה בארץ, 1900-1947, חיפה 1977 [1949]; זמורה, נשים, עמ' 121-123, 139-140, 143-145, 148, 152; זמורה-כהן, פרטואר אישי, עמ' 27, 29; צסי רוזנבליט, מברלין עד גניגר, תל-אביב 1978, עמ' 49.

39 ראו, יעקב שביט, 'ירושלים כבירה קולוניאלית וכמרכז של פעילות תרבות', בתוך: ימי מגדל דוד: מלחמת התרבות הראשונה באמנות בישראל (קטלוג), ירושלים: מגדל דוד והמוזיאון לתולדות ירושלים 1991, עמ' 13-17.

40 זמורה, נשים, עמ' 148.

41 זמורה-כהן, פרטואר אישי, עמ' 22-24.

פרלמן קלוורי.⁴² עותקי הזמנות לסדרת הרצאות ביתיות משלהי שנות העשרים נמצאים בתיק משפחת שוורץ בארכיון הציוני המרכזי.⁴³ גרדה ארלוזורוב-גולדברג כותבת: 'ירושלים בשנות העשרים הייתה פתוחה לאורחים. אני יצרתי קשרים עם האירופאיים שישבו בעיר מזמן [...]'.⁴⁴ בכל הכתובים חוזרים אותם שמות, פחות או יותר. כל אלה מלמדים כי האשה היה צומת חברתי, וכי הכתיבה בו לא הייתה מקרית.

אלא שבאופן פרדוקסלי, למרות עוצמתן ביישוב ופועלן, סבלו בנות החוגים האזרחיים מיוקרה חברתית מוגבלת. זו התבטאה, מצד אחד, בזיהוין עם נשות הגלות המפונקות לכאורה,⁴⁵ ומצד שני בהשוואתן לפועלות, שבה הייתה ידן של האזרחיות על התחונה בשל הגמוניותו של מעמד הפועלים ודימויו כממשש הציונות האולטימטיבי.

היחס השלילי לנשות החוגים האזרחיים אינו נפקד גם מהאשה עצמו.⁴⁶ במכתב למערכת שכתב יעקב רבינוביץ', פובליציסט ואיש תנועת הפועלים, הוא קונן על פינוקה של האישה שאינה פועלת ועל התברלותה מן החיים התרבותיים הנכנים בארץ ישראל, וכינה אותה בלעג 'האשה האינטליגנטית'. פרסום זה, שכותרתו 'על השרות והסגנות',⁴⁷ היה כתב אשמה נוקב, מצליף וקורד בגנותן של הנשים האזרחיות. במכתב הקביל רבינוביץ' בין האישה האזרחית לבין אשת התפנוקים בצביונה הגלותי, ונכללו בו האשמות קשות לגבי התנשאותה כ'בת-תרבות', בניגוד לבנות התרבות האמיתיות לכאורה – הפועלות. כמו יהודיות הגולה הבורגניות, כך גם נשים אלה, טען, לא ראויות להתכנות אינטליגנטיות אלא 'בובות קש': הן אגואיסטיות ועצלות, אינן יצרניות, חסרות 'תרבות נשמה'; העבודה החברתית שבעשייתה הן מבקשות להתהדר היא פילנתרופיה זניחה, והן חסרות את מידת

42 בן-ראובן, הדסה וחוט השני, עמ' 128.

43 אצ"מ, A419/47.

44 לופט, שמונים, עמ' 70-71.

45 נשות הגולה היהודית הואשמו עוד בגולה בפגעי החברה היהודית. ראו למשל שמואל פיינר, 'האישה היהודייה המודרנית: מקרה מבחן ביחסי ההשכלה והמודרנה', ציון, שנה נח (תשנ"ג), עמ' 453-499; רחל אלבוים-דרור, 'נשים באוטופיה הציונית', קתדרה, חוב' 66 (תשנ"ג), עמ' 111-143; הנ"ל, 'האשה הציונית האידאולוגית', בתוך: יעל עצמון (עורכת), התשמע קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית, ירושלים 2001, עמ' 95-115.

46 על הזלזול באזרחיות מלמדים גם מקורות מוקדמים יותר; כך בגילוי דעתו של ד"ר רובינוב, מנהל בית החולים הדסה בטבריה מ-1918, שפורסם בקובץ ידיעות מארץ הקודש והועלה שוב בזיכרונותיה של זמורה: 'נקל לכל המתבונן מנגד אל בני ארץ ישראל לראות [...] ביחוד את האשה המשכלת, גועי שעמום בירושלים ובתל-אביב, ואף במושבות, והאותות: בקוריותמיר, ערב ובוקר וצהריים, ומשתה-תה תמיד'. זמורה, נשים, עמ' 32. חוקרים נוספים מצביעים על יוקרתן המוגבלת של האזרחיות במאבק ארגוני הנשים על זכות הבחירה למוסדות היישוב שהסעיר את היישוב בשנות העשרים, וקובעים שהכרעתו – אמנם לטובת הנשים – הייתה נסיבתית בלבד. ראו, סילביה פוגל-ביז'אווי, 'האמנם בדרך לשוויון? מאבקן של הנשים על זכות בחירה ביישוב היהודי בארץ ישראל: 1917-1926', מגמות, כרך לד, חוב' 2 (1992), עמ' 262-284; חגי בעז, 'פרשת המאבק על זכות הבחירה לנשים בתקופת היישוב: הסטאטוס קוו ויצירת קטגוריות חברתיות', תיאוריה וביקורת, כרך 21 (2002), עמ' 107-131.

47 יעקב רבינוביץ', 'על השרות והסגנות', האשה, תרפ"ז, חוב' א, עמ' 10-8.

ההקרבה של הפועלות. את התעקשותן לקנות לחם אצל האופה הגרמני ופחדן מכל עקיצת יתוש המשיל להיעדרו של מאמץ אמיתי מצדן להתאקלם בארץ ולדבקותן בחיי הבורגנות הנלוזים, והטעים: 'יש רק מוצא אחד: לחדול מהיות זרה'. וכך, אל מול הפועלות נתפסה האישה בת החוגים האזרחיים כ'אשת פנאי' העוסקת בזוטות, המבזבזת את הזכות שנפלה בחלקה לחיות בארץ.

ג. דגם הליכה של האישה האזרחית על פי 'האשה'

ביתיות לאומית: אשת הבית היא אשת האומה

כבר במאמר העוקב לטקסט המבוא בגיליון האשה הראשון, 'האשה בצבור ארץ-הישראלית', ביקשה טהון להבחין בין שני טיפוסים נשיות מנוגדים: טיפוס האישה האורתודוקסית, לפיו 'אין אישה אלא לבנים', ספונה במרחב הפרטי, קניינו הפרטי של הבעל, לא משכילה וחסרת תעסוקה. מולו ניצב דגם הפועלת החלוצה השואפת לשוויון רדיקלי ועיקשת בשאיפתה להשתלב בעבודות פיזיות שבהן עוסקים גברים. במאמר ביקשה טהון להצביע על טיפוס שלישי:

בין שני הקצוות [...] נמצאות אותן הנשים שאפשר לצייןן בליברליות לאומית רחבה [...] 'נשות הביניים' האלה מכירות במשפחה את תאה הטבעי של המדינה ומתייחסות בחיוב אל תפקיד-הנשים האלמנטרי של הטפול בבית ובילדים, אולם חובת-נשים פשוטה זו מורמת על-ידן מתוך הבנה והכרה במטרתו הכללית של הבנין הלאומי – למדרגה העומדת למעלה הרבה יותר ממדרגה של סתם בעלת-בית. המטרה ההיא מרחפת תמיד לנגד עיניהן, – ומשום כך רכשו להן ידיעות יסודיות, הנותנות להן את האפשרות לקבוע את יחסן אל בני המשפחה, אל עובדי הבית אל הגן אל חנוך ילדיהן ואל בחירת המקצוע – מנקודות מבט לאומיות.⁴⁸

כלומר, על רקע השאיפה להתבדל מן האורתודוקסית ומן הפועלת ביקש האשה לבחון את מעמדן של נשים מתוך המרחב הביתי ולהציגו כמשתלב בכניין האומה. בהצעה זו ניסחה טהון את הקו שהנחה את העיתון בשלוש שנות קיומו, לפיו על האישה בת החוגים האזרחיים לפעול במסגרת הלאומית, ומנגד לא להזניח את משפחתה הפרטית ואת משק הבית, שהיו לדעתה הבסיס לאומה.

הדגשת תפקידה הביתי של האישה אינו ייחודי לבניין האומה היהודית בארץ ישראל; חוקרים שונים כבר הצביעו על תפקידם החשוב של דימויים מגדריים בפרויקטים לאומיים.⁴⁹

48 חנה הלנה טהון, 'האשה בצבור ארץ-הישראלית', האשה, תרפ"ו, חוב' א, עמ' 7.

49 George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality: Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*, New York 1985; Christoph Sachsse, 'Social Mothers: The Bourgeois Women's Movement and German Welfare-State Formation, 1890-1929', in: Seth Koven

עם זאת, מקרה המבחן של האשה הוא דוגמה מוחשית למידה שבה אימצו כותבות משכילות את סגנון ההטעמה המעלה את הבית על נס, שכלל הן הצבעה על תפקידה הביתי של האישה והן פירוט רב של האופנים שבהם יש לממש ייעוד זה. וכך, חשיבות רבה יוחסה לעבודת הבית, שלא נתפסו כתכלית בפני עצמה. גידול הילדים, הניקיון, עיצוב הבית והתזונה הוכרו כפעולות משמעותיות מבחינה לאומית. בהתאם, האשה הרבה בהטפות חגיגיות לטובת תפקידה החשוב של האישה בבית. למשל, במאמר פרי עטה של אמתה פינצ'ובר, מנהלת בית הספר התיכוני לבנות של חברת 'עזרה' בירושלים, שביקשה לקדם את שיעורי ידיעות משק הבית בבתי הספר, נכתב בין המלצותיה לתכנית הלימודים (שכללה את תורת משק הבית, אמנות הלבוש, ריתמוס תנועות הגוף וצחות הדיבור): 'מי זה לא יודה בערכה הגדול של האשה בהשפעתה הסוציאלית בתור מנהלת הבית ובתור אם של הדורות הבאים? הן זהו תפקידה האמתי בחיים גם בזמן שהיא עוסקת במשלח יד'.⁵⁰ בדומה כתבה שרה בבלי ברשימת היעץ הראשונה שלה במדורה, 'מדור בהנהלת משק בית', בנימה סמכותית: 'מהאשה תלויה ההזנה ויחד עם זה הבריאות של העם כלו, ופירטה את הפילוסופיה שלה לגבי מקצוע הנהלת הבית – תחום מדעי נשי שיש לדקדק בפרטיו, בייחוד בארץ ישראל המוצגת כמרחב ריק וחסר, ההולך ונבנה: 'הכל מודים כי כאן [בארץ ישראל] דרושה הבנה, אינציאטיבה, ידיעה והתמסרות', כתבה, וגם 'רכים הדברים, שעל האשה לדעת, כדי שתוכל למלא את תפקידה האחראי כראוי, ביחוד בארץ כארצנו', וכן, 'באירופה ובאמריקה נהוגה בקורת יסודית ע"י אנשי מדע בשאלת הנהלת משק הבית הנכונה והאיקונומית. ועוד יותר חשוב הוא תפקיד זה כאן בא"י, הארץ ההולכת ונבנית מקום שאין עוד שום יסודות קבועים, ואנשים חדשים באים אל ארץ חדשה וזקוקים לעצות על כל צעד וצעד'.⁵¹

המתכונים שביקשה בבלי להנחיל לקוראותיה (מיוזמים, קומפוטים, ירקות כבושים) וההנחיות שהרכיזה בהן אגב כך (תזמון ארוחותיו של הילד המשפחתי, השמירה על ההיגיינה, הפגנת דרך ארץ במרחב הציבורי) עלו בקנה אחד עם 'פולחן הביתיות' שהתפתח במערב במרוצת המאה התשע-עשרה ואפיין את האידאולוגיה הבורגנית המודרנית, כמו גם את הבתים שמהם הגיעו הכותבות ואת הבתים שהקימו בעצמן. וכך, לצד הדרישות המפורשות שהופנו לקוראות, להסתגל לתנאים ה'מיוחדים' של הארץ, אפיון שכשלעצמו מעיד על תפיסה עצמית זרה במרחב, הגיחו לכתביה אלמנטים המלמדים על ניסיון החיים של הכותבות. בטקסטים שודכה הנהלת הבית אל המדע, האסתטיקה והציונות, ויחד הם הוצגו כתנאים חשובים לחיים מוצלחים בארץ.

and Sonya Michel (eds.), *Mothers of a New World: Maternalist Politics and the Origins of Welfare States*, New York and London 1993, pp. 136-158; Nira Yuval-Davis and Floya Anthias, 'Introduction', in: idem (eds.), *Women-Nation-State*, London 1989, pp. 1-15; Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation*, London 1997

50 אמתה פינצ'ובר, 'חינוך עברי מודרני לנערות בארץ ישראל', *האשה*, תרפ"ז, חוב' ו, עמ' 14-15.

51 שרה בבלי, 'מדור בהנהלת משק בית', *האשה*, תרפ"ז, חוב' א, עמ' 25.

תפיסה תרבותית-בורגנית שכזו נוכחת גם במאמר 'האשה הבונה' מאת לוטה כהן. במאמר המליצה כהן האדריכלית לנשות הארץ לתכנן מראש כל פינה בבית, לשמור אותו נקי במאמץ מזערי, לוותר על הטרקלין ולהימנע מקישוטים ומחפצים מיותרים הדורשים טיפול הגדול זמן יקר. עם זאת, בין ההטפות לחסכנות, צניעות, קומפקטיות והסתגלות ל'תנאי הארץ', היא המליצה לא לחסוך בעלות השיפוץ בנימוק שבאין מקמץ יושב הנכס, ולהשאיר מקום לפסנתר ולשולחן ההסכה הגדול, מורשתה התרבותית מברלין, והטעימה: 'במקום שעליך להעביר את הרהיטים הגדולים, צריכה הדלת להיות רחבה די צרכה'.⁵² מתוך אותו סט הנחיות מערבי הוקדש מקום בעיתון למוסיקה קלאסית, שהוצגה כמכשיר חינוכי חיוני. במאמרה 'חינוך מוסיקלי בבית', כתבה המורה למוסיקה דורה רוזוליו בשבחי המוסיקה לבריאות הנפש של דור המכבים, ושידלה את הקוראות לרכוש גרמופון, פעולה שלדבריה 'איננה למעלה מכוח קנייתם של רוב בני-האדם'.⁵³

נוסף על כך, בתקופה שבה ידע דימוי מוסד המשפחה טלטלה מפני שגשוגו של דימוי אחר, של אורח החיים השיתופי, הופיעו בהאשה ביטויים לקידומה של האמהות הביתית הפרטית, כמו אצל 'אחת האמהות', שעודדה את הקוראות לגלות עניין רב יותר בילדיהן.⁵⁴ גם כאן התערבבו הצדקות לאומיות עם מורשת מערבית. רחל שוורץ עודדה את האישה הארצישראלית לפתח בילדיה תכונות 'מקומיות', ובהן רגש היושר, המרץ, כוח השיפוט, הסולידריות, האהבה לפעילות גופנית ולימודי הטבע באוויר הצח.⁵⁵ לצד זה המליצה תמר בוכשטאב במאמר 'יום האם' לאמץ בהשראת אוסטריה את יום האם כחג לאומי.⁵⁶ פרשנות מטריאלית לפועלה של הנרייטה סאלד העניקה לוטה לוינסון לרגל היבחרה של סאלד להנהלה הציונית, כשהכתירה אותה ל'אם האומה', מדגישה אף היא את מרכזיותה של האמהות כתפקיד מגדרי:

היו ימים, שידידה של גב' סאלד, למרות כל הערך שנתנו לפעולתה הפומבית הצטערו על כך, שאשה זו, המחוננת בסגולות אמהיות נאצלות כ"כ, נטלה עליה שלא ללדת בנים ושתהא משוללת חוג פעולה בשביל כשרונותיה החנוכיים בתוך ביתה היא. אך המה מצאו להם נחמה ברעיון, כי [כך] אפשר היה לה לגב' סאלד להעשות אם רוחנית לדור שלם של בנות וגם של בנים, דור אשר יקום עכשיו למען האציל לה ברכתו.⁵⁷

52 לוטה כהן, 'האשה הבונה', האשה, תרפ"ח, חוב"ו, עמ' 24.

53 דורה רוזוליו, 'חינוך מוסיקלי בבית', האשה, תרפ"ט, חוב"ג, עמ' 22.

54 אחת האמהות, 'לשאלת החנוך', האשה, תרפ"ח, חוב"ד, עמ' 20.

55 'מגרשי משחק וקייטנות', האשה, תרפ"ט, 'חוברת נוספת', עמ' 53-55; 'מגרשי משחק לילדים בת"א ע"פ החוברת של גב' טובה חסקינה', שם, עמ' 55-56.

56 תמר בוכשטאב, 'יום האם', האשה, תרפ"ז, חוב"א, עמ' 20.

57 לוטה לוינסון, 'החברה של ההנהלה הציונית החדשה בא"י', האשה, תרפ"ח, חוב"ג, עמ' 13.

תעסוקה, קידום התרבות, חיי הרוח וסיוע למוסדות היישוב

גישת האשה הייתה כי לא רק ב'תכונתה הפיזית, אלא גם בנטייתיה הרוחניות והנפשיות ישנם הבדלים נצחיים לגבי תכונות האשה והגבר, ושרק עם התפתחות תכונות אלו השונות בעיקרן, תגיע האשה גם למרום התפתחות האדם שבה'.⁵⁸ הירחון ביקש לפתח את תכונותיה הרוחניות והציב בפני קוראותיו דגם של אישה שהשכלתה, הכשרתה המקצועית ורוחב אופקיה הם בסיס לתרומתה החברתית הכוללת.

ביטוי לתפיסה זו הופיע בהאשה כשביקש לקדם את שימושן של הנשים בלשון העברית. מעבר להיותו כתוב בעברית ולמאמצי 'לסדר מסכות של קריאת העתונות בשביל חוגי נשים, שאין להן ידיעה מספקת בשפה העברית',⁵⁹ התגייס האשה לדרבן את קוראותיו לדבר בעברית ולתרום לחיי הרוח העבריים בארץ. כך נכתב כי לצד ייעודן של נשים לחנך את דור ההמשך, גם עליהן ללמוד עברית כדי להתקדם. במאמר 'גני הילדים העממיים' שנושאו ההידרשות למסד את גני הילדים, דובר בחשיבות הצורך שילדים יחשפו את אמותיהן ללשון העברית: 'וכי יש בידנו אמצעי יותר כביר מרגשות כאלה של האם בכדי לחבב עליה את לשוננו? ולכן לא אם אחת למדה מפי תינוקה את ראשית הדבור העברי ולא לאם אחת שמש פטוטו העברי של ילדה – תלמיד הגן – דחיפה להתאמצות לסגל לעצמה את הדבור העברי'.⁶⁰ דברי עידוד נכתבו בעיתון גם בעקבות השמעת האורטוריה הבריאה להיידן במשולב עם הטקסט התנ"כי באמפיטיאטרון של האוניברסיטה העברית בשנת 1927 ביוזמת הסתדרות נשים עבריות. לפי דברים אלה, רק במולדת העברית יכול היה להתקבל אותו רושם עז: 'יש בכל זאת הבדל בין צלצול המלים: "עם ווערדע ליכט" ובין "ויהי אור!"'.⁶¹ גברים שדבריהם נרפסו בהאשה דחקו אף הם בנשים לדבר עברית. אכזבה הובעה מקצב קליטתה בקרב נשים, שנקשרה בהימנעותן מעיסוק בחיי הרוח של האומה. במסה אחת קונן הכותב על תופעת הפסיביות הרוחנית מצד נשות הארץ ותמה עליה בתקופה קריטית לעם היהודי,⁶² ובאחרת נכתב כי אין לכך הצדקה, שכן נשים רוכשות את השפה בפחות עמל מגברים, כמי ש'אוהבות להרבות שיחה'.⁶³ כנגד אלה התגוננו הכותבות בשם בנות מעמדן. בתגובה על מאמרו של רבינוביץ', שתקף את האזרחיות גם בהיבט זה, כתבה טהון:

יעלה בידי האשה למלאות את תוכן חייה בשפה זו [עברית] תוכיחנה מאות המורות, הגננות ויתר הנשים האזרחיות העובדות במקצועות רוחניים אחרים והלוקחות חלק הגון בהשלטת השפה בארץ. [...] אם נתבונן לשורה שלמה

58 חנה הלנה טהון, 'הרהורים על תנועת הנשים', האשה, תרפ"ו, חוב' ד-ה, עמ' 13.

59 'סקירות', האשה, תרפ"ח, חוב' ה, עמ' 28.

60 שרה עזריהו, 'התאחדות נשים לשווי זכויות בא"י', האשה, תרפ"ח, חוב' ו, עמ' 12-16.

61 'סקירות' – IV, האשה, תרפ"ח, חוב' ו, עמ' 7-8.

62 ר' בנימין, 'באוני האשה (שיחה שנייה)', האשה, תרפ"ז, חוב' ח, עמ' 5-7.

63 מ' בן-אליעזר, 'הנשים והדבור העברי (מכתבים לכת ישראל)', האשה, תרפ"ז, חוב' ו, עמ' 17-20.

של בתים אזרחיים, שבהם תשלוט ההשכלה האירופית הכללית הגבוהה, ביחד עם מדה מרובה של מסורת עברית, אזי אי-אפשר לנו בשום פנים להצדיק את התוכחה הזאת.

טהון אמנם הודתה שרבות מן הנשים אינן דוברות עברית: יש שעלו לארץ מבלי שנחשפו קודם לשפה העברית כי לא למדו בחדר, יש שחייהן מתנהלים במסגרת הצרה של בתיהן מתוך שהן מנסות לחסוך כסף בעבור ילדיהן ולכן לא מוציאות אותו על לימוד עברית לעצמן, ובכל מקרה, קבעה, 'נמוקים אלה [...] אינם באים, אמנם, אלא להמתיק את הדין ואינם עלולים לזכות לגמרי את האשה על חוסר-הרצון שלה לגבי הלמודים העבריים',⁶⁴ ובכך הביעה ציפייתה מנשות הארץ: לדבר עברית.

עם חיי הרוח נחשבו גם השכלה ותעסוקה כחיוניים במסגרת פעולתה של האישה למען הכלל. במדורים קבועים הוכאו סיכומים של פעילות ארגוני הנשים בארץ ובחוץ לארץ והישגיהן המקצועיים והחברתיים של נשים, והם היו בבחינת הצהרה עצמית המעידה על החשיבות שייחסה מערכת העיתון לפועלן. ברוח זו ליווה האשה את מאבקה של רוזה גינצברג לקבל רישיון עריכת דין בארץ.⁶⁵ לעתים הוכחנו ענפי התעסוקה השונים אלה מאלה על פי תרומתם לכלל. כך השוותה טהון בין מוכרניות העובדות בחנויות, כוכסות ומשפשות רצפות ובין בעלות מקצועות 'מעולים יותר', כלשונה, בתחומי ההוראה והרפואה.⁶⁶ בנות מעמדה של טהון, כך כתבה,

אינן מסתפקות בטפול בני ביתן, אלא ממלאות גם תפקידים אחרים, שחוג הפעולה שלהם רחב למדי. נשים רבות ממלאות חובתן כלפי העם והארץ ע"י עבודה במקצוע מיוחד; בתור מורות, רופאות, עתונאיות וכיוב'. אחרות מוצאות ספוק נפש בפעולה סוציאלית [...] מספר נשים פעילות, חובכות-מולדת ובעלות השכלה, המקדישות את כל זמנן הפנוי לאותן השדרות שבצבור הזקוקות לעזרה [...] לשם הרמתה של תרבות העם.⁶⁷

באופן זה נכרך מימוש עצמי במטרה לאומית, והם היו למקשה אחת. הכתיבה העידה גם על רצונן של הכותבות להיתפס כמי שתורמות במעשים ולא בכספים בלבד לבניין האומה, והאישה הפעילה בת החוגים האזרחיים הוצגה כמי שנטלה את מושכות ההשפעה לידיה בדרך שהונגדה לפילנתרופיה שאפיינה את הסיוע מן הגלות וזוהתה עם

64 חנה הלנה טהון, 'תשובה ליעקב רבינוביץ', האשה, תרפ"ז (להלן: טהון, תשובה), חוב' א, עמ' 12.

65 ראו, למשל, חנה הלנה טהון, 'עורכות-דין', האשה, תרפ"ו, חוב' א, עמ' 31. ובסקירת המאבק: 'פסק-דין בשאלת אשה עורך-דין בא"י', שם, תרפ"ט, חוב' א, עמ' 42. על מאבקה של גינצברג, ראו אייל כתבן ורות הלפרין-קדרי, "כשהאישה נעשית עורך דין": על התפתחותה של זהות פמיניסטית, בתוך: כתבן, שילה והלפרין-קדרי (עורכים), חוקה אחת, עמ' 255-292.

66 חנה הלנה טהון, 'על גני הילדים בא"י', האשה, תרפ"ט, עמ' 49.

67 הנ"ל, 'האשה ואחרות העם', האשה, תרפ"ז (להלן: טהון, אחרות), חוב' ו, עמ' 7-8.

היישוב הישן. כך כתבה טהון שאין לזלזל בנשות החוגים האזרחיים 'ואין לבטלן במלת הגנאי "פילנטרופיה" גרידא',⁶⁸ ואילו אסתר זמורה התריסה כי עבודתן של הפעילות הסוציאליות אינה נופלת מזו של הפועלות הסוציאליסטיות:

מערכבים לעתים קרובות את המושג של עבודה צבורית בעבודה פילנטרופית ואשר על כן מתיחסים אליה ביחס של בטול – דבר זה ירושה הוא לנו מאותם ימים, שאז הייתה עוד רווחת הדעה בקרב החוגים הקפיטליסטיים, כי על ידי עזרה צבורית אפשר יהיה להחליש את כחו של הסוציאליזמוס. כיום ידוע לכל חברה סוציאליסטית [...] כי עזרה צבורית אינה אלא חלק בלתי נפרד מתפקידם של אותם החוגים עצמם.⁶⁹

גם בתרומות מחוץ לארץ יש להיזהר, ציינה טהון, ש'הרי העבודה למען ארץ ישראל בלי השתתפותה של ארץ ישראל אינה אלא דבר שאבד עליו הכל, המחזיר את הנשים למדרגה של קבלת צדקה, שכבר עבר זמנה'.⁷⁰ המוטיבציה לשווק דגם אנטי-פילנתרופי הוסברה גם בדאגה מן הרושם שעוררו מגייסי כספים מהארץ בחוץ לארץ: 'החוגים בחו"ל שאינם קשורים קשר פנימי עם א"י, מקבלים ע"י כך את הרושם, כי הכל מיוסד עוד על "שנוררות", כמו לפנים בימי החלוקה'.⁷¹ הכותבות הפעילות לא הסכימו להיחשב בורגניות במובן השלילי, ותבעו שלא ישמיצו אותן. בתגובה על דברי רבינוביץ' כתבה רחל אוסטרית: 'יש גורמים המשתדלים בכל הזדמנות להכשיל ארגון בורגאני כביכול זה שכאלו לא נוצר אלא לשם מילוי זמן הבטלה הריקנית שבנשמת האשה האינטליגנטית כדברי הסופר מר יעקב רבינוביץ'.⁷² במקביל, ביקשו הכותבות להילחם במלעזים ולבסס דימוי עצמי חיובי. כפי שהרחיבה טהון בתשובתה ליעקב רבינוביץ', מערערת על קביעתו כי נשות חוגה הן נשות פנאי בורגניות:

במאמרך אתה מצייין סוג של נשים בתור נשים 'אינטליגנטיות' שאנחנו, למשל, מציינות אותן בתור בלתי-אינטליגנטיות במדה גבוהה. בקבלנו את מאמרך ובהביאנו אותו בחוברת שלנו [...] היה לנו, בעצם, ברור, שאין אנו לגמרי המשל הנכון, שעליו היו צריכות להיות מוסכות השקפותיך [...]. [שכן] הירחון שלנו משמש להרחבת האופק ולהעמקת הדעות של אותן מנשי ישראל, השואפות בכלל להרחבה ולהתעמקות זו. לעומת זאת אם אין לה לאשה ה'אינטליגנטית', [...] כל הבנה וכל נחיצות בשביל הרחבה

68 טהון, תשובה, עמ' 11.

69 אסתר זמורה, 'עבודה משותפת', האשה, תרפ"ח, חוב' ג, עמ' 5.

70 חנה הלנה טהון, 'לקראת ועידת ויצ"ו הבאה', האשה, חוב' ב, עמ' 8.

71 'סקירות', האשה, תרפ"ח, חוב' ד, עמ' 15.

72 רחל אוסטרית, 'הרהורי חברה על הועידה הרביעית של הסתדרות נשים עבריות', האשה, תרפ"ט, חוב' ב, עמ' 15.

והתעמקות זו, היא אינה נמנית, איפוא, לגמרי על חוג הקוראות של האשה, ומאמריך לא יגיע, לדאבוננו, לידה כלל ועיקר.⁷³

בצד אלה הוצגה בהאשה האזרחית כצרכנית של תרבות גבוהה וכתומכת נלהבת בה. בין דפיו הוצעו לקוראות פרקי פרוזה, שירה, ביקורת ספרות וניתוחים של יצירות אמנות (למשל, שירים מאת אלישבע, אלזה לסקר-שילר ועוד, ומאמרים בתחום האמנות הפלסטית מפרי עטה של תמר בוכשטאב). במקביל, הגדיר האשה לנשים תפקיד לאומי בקידום של התרבות והאמנות, מתוך אמונה ש'חייה התרבותיים של כל ארץ וארץ נמצאים בחלקם הגדול בידי הנשים'. במאמר שממנו נלקח הציטוט ביקשו הכותבות לתמוך בהבימה במצוקתן הכלכלית, אם כי רק כגורם משני לארגונים הציוניים הכלליים: 'מוטל [עלינו] לסייע בידי ההנהלה הציונית והוועד הלאומי לקשר בין 'הבימה' לאדמת מכורתנו, כסמל היהדות החיה, המקורית'.⁷⁴ הסיוע למוסדות המרכזיים, הגבריים, התבטא ביחס הנשים אל פעילותן – לא כאל מרכיב עיקרי בעבודה למען הכלל אלא כ'עזר כנגדם', ביטוי לרצונן ליישב בין שאיפתן לפעולה אקטיבית מצד אחד, עם התפיסה הנשית הבורגנית-מגדרית-ליברלית שהנחתה אותן גם בטקסטים אחרים. אין הדבר מקרי כי גם בברכת הכותבות לאחד העם לרגל יום הולדתו שפורסמה בהאשה, צוין: 'תפקידנו, אנו הנשים העבריות, לטפח את האידיאות שנוגדו בלבות גדולי האומה בתוך חוגי המשפחה, לשמור עליהן ולצוותן לבנינו אחרינו'.⁷⁵ פרסום הברכה לכבוד אחד העם, שהיה ממייצגי הזרם המתון בציונות, תאם את רוח העיתון וביטא את קירבתו לחוג החברתי של נשות האשה, אך מעבר לכך בולטת תפיסת העל של הברכה, המצוינת בה בפשטות: תפקידן של הנשים לטפח את רעיונות גדולי האומה ולהפיצם בתוך המשפחה – כיחידה של האומה.

ד. דגמי הנשיות ה'אחרים' הפועלת

הפועלת הוצגה בהאשה כאחרת-נשגבת, מצד אחד, וכמי שמציבה מודל לא מעשי לפעולה בשל רצונה להשתוות לגבר, מצד שני. בהיבטים אחדים הוצגה הפועלת כיצרנית, כצנועה וכחרוצה. הערכה הובעה לעבודתה החקלאית ולהקרבתה העצמית, בממשה את הציונות במשמעותה הנעלה, בשל 'מסירותה לארץ ולעם, על רצונה החזק לקחת חלק בכל הסבלות והקרבנות שהגבר מקריבם על מזבח המולדת החדשה'.⁷⁶ כותבות האשה הכירו בכך שבאמצעות השתלבות בעבודות המפרכות עושות הפועלות למען העם,⁷⁷ ולא

73 טהון, תשובה, עמ' 11.

74 'סקירות - V', האשה, תרפ"ח, חוב' 1, עמ' 8-10 (להלן: סקירות - V).

75 'לאחד העם', האשה, תרפ"ו, חוב' ד-ה, עמ' 3.

76 חנה הלנה טהון, 'חצי שנה של ירחון האשה', האשה, תרפ"ז (להלן: טהון, חצי שנה), חוב' 1, עמ' 6.

77 יש להזכיר כאן את מעורבותם העמוקה של ארגוני הנשים במשקי הפועלות. אסתר כרמל-חכים, מפעל ההכשרה המקצועית-חקלאית של נשים ביישוב ועזרתם של ארגוני נשים יהודיות: 1911-1929,

פעם הובעה בעיתון עמדה אמפטית כלפיהן. ברוח זו גרדה ארלוזורוב-גולדברג כתבה במאמר 'לשאלת הפועלת בארץ ישראל' על הפועלות שעלו לארץ ונאלצו לעמוד בקשיי הגירה 'אובייקטיביים': הפועלת, לפיה, 'הייתה בת חורגת למוסדות האחראים. אף על פי ש[...] הייתה מטרה ברורה בציוניות, לא היה ערך הפועלות שנעשו לשם המטרה אלא כטפה בים. והממשלה הארצישראלית הכירה לעתים בשני עמים יהודיים העולים לארץ; עם של גברים ועם של נשים'. עם זאת, היא כותבת: 'למרות המכשולים הרבים, עלו הנשים לארץ בשנים האחרונות במספר לא קטן, ונקל להוכיח כי [...] הנשים הללו [...] מלאו את תפקידן באופן רצוי ואפילו בתנאים הקשים ביותר'.⁷⁸ תכנים נוספים נכתבו בנימת הערצה לפועלות. כך כתבה לוטה לוינסון במאמר שכותרתו 'יעקב רבינוביץ' ו'השרות והסגנות' שלו', על הפועלת: 'החלוצה הייתה לאשר הייתה מפני שגדלה מתוך תנועת נוער-כבידה, אשר הקנתה לה את ידיעות השפה העברית ומשכחה אל מקורות הרוח העברי בעודה צעירה לימים מאד. בתנועת נוער זו למדה את ראשית ידיעותיה בחקלאות-היסוד לצורות החיים הפרטיים והלאומיים'.⁷⁹ ברשימה ללא ציון שם מחבר, שהופיעה בתגובה על דבריה של אשת מכובר בלגי שביקרה במשקי פועלות בארץ והעירה כי הן מוזנחות (refusent d'être belles, 'מסרבות להיות יפות'), היללו הכותבות את מראן החיצוני של הפועלות:

אנו מאמינות, שאין יפה מן החלוצה, הלבושה שמלה בהירה פשוטה וחבושה כובע בד פשוט ביותר למחסה מן השמש, מעוטר תלתלים. היש עוד מראה יפה יותר ממראה האשה הארצישראלית, כשהיא עולה במשעול ההרים באור שמשו הבהיר של ארץ ישראל אל צריפי הגדוד אשר מאחורי תלפיות, או כשהיא עובדת את עבודתה במשתלה. אנו חושבות, שהג' ונדרוילדה [אשת המכובר] [...] כאשה אירופית מפונקת, לא חדרה, אולי, די עמוק אל צורת החיים ארצנו החדשה, כדי לתפוש את היופי המיוחד שבטפוס אשה חדש זה.⁸⁰

לבסוף, לעתים נטמעו אלמנטים 'פועליים' בכתיבה, שהדגישו את הערצת הכותבות לערכי הפועלות.⁸¹ למשל, בנימה קולקטיביסטית הוסבר קסמו של הבימה בהתרכזות שחקניו בערכים משותפים, להבדיל מתיאטראות אחרים בעולם שבהם נשען הכול על תחרות בין שחקנים על תפקידים: 'כאן יוצר חבר המשחקים כלו כעין שלמות אחת, שאפשר להגיע אליה

עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה 2002.

78 גרדה ארלוזורוב-גולדברג, 'לשאלת הפועלת בארץ ישראל', האשה, תרפ"ו, חוב' א, עמ' 22-23.

79 לוטה לוינסון, 'יעקב רבינוביץ' ו'השרות והסגנות' שלו', האשה, תרפ"ז (להלן: לוינסון, יעקב), חוב' ב, עמ' 20.

80 'סקירות - VI', האשה, תרפ"ח, חוב' ו, עמ' 11.

81 מזכירים את אימוצו של ז'רגון שיתופי-פועלי בקרב פקידים עבריים שביקשו להרים מעמדם באותן שנים בארץ ישראל. דוד דה-פריס, 'פקידים עבריים בארץ ישראל', תיאוריה וביקורת, כרך 9 (1996), עמ' 41-59.

רק מתוך יחס הדדי והשתעבדות הפרטים אל הכלל כלו'.⁸² בדומה, תחת הכותרת 'מה נלבש', כתבה ג'וליה אוסטר על מנהגי הלבוש הראויים, וקינחה בהכרזה בנימה סוציאליסטית: 'הסיסמה צריכה להיות: הלבשה אחת לכל המעמדות, ואז יבוא אולי פתרון כל שהוא גם לשאלות הלוקוס והשאלות האחרות הכרוכות בו'.⁸³

אלא שלמרות הציוד ברמה הרטורית בהיבטים כאלה ואחרים בדגם הפועלת ואימוץ הז'רגון השיתופי, הוצגו בהאשה הפועלות גם כמי ששואפות באופן לא טבעי לכאורה, הגובל בחוסר רציונליות ובעקשנות, להשתוות לפועלים הגברים על חשבון כוחותיהן, יופיין והדאגה למשק הבית. לפי טהון,

המסתכל האובייקטיבי ישאל את השאלה אם אין פה הפרזה [...] בשאיפה להשתוות עם הגבר. בשעה שאנו רואים את הפועלות המתלבשות ברשלנות, אותו הטפוס הנוטה לרמות אל חיצוניותו של הגבר, את הפועלות העבודות עבודה קשה המפרכת את הגוף והמתישה את הבריאות ללא עת, מתעוררת השאלה, אם יש מקום להכחשת חולשתה הגופנית של האשה בהשוואה אל האיש ואם מן הכחש הזה תצמח תועלת לבריאותו ולסדרו ההרמוני של העם.⁸⁴

גם מרשימת הביקורת של עדינה כהנסקי על הספר לתולדות תנועת הפועלות בארצנו מאת עדה מימון (פישמון), חברת מועצת הפועלות, עולה נימה שיפוטית בהיבט זה.⁸⁵ במקום אחר הקניטה לוטה לוינסון את הפועלות הסולדות מעבודות המטבח כשכינתה אותן 'דחלילים חיים'.⁸⁶

לצד הפסקנות באשר להתנהלותן הלקויה של הפועלות בחיי היום-יום, הופנתה אליהן ביקורת גם בשל התבצרות במעמדן על רקע אי נכונותן להצטרף ליוזמת הנשים האזרחיות להקים מועצת נשים כללית. כפי שכתבה רחל כהן-כגן: 'צו החיים הוא בשבילנו לפתור את הפרובלימה [...] להביא לידי "טמיעה" את הנשים הבאות הנה מארצות, מסוגים וחוגים שונים, ולעשותן חטיבה צבורית עממית אחת [...] למזג ביניהן, ליצור הבנה הדדית, שפה ואינטרסים משותפים'.⁸⁷ במאמר 'האשה ואחדות העם' תקפה טהון את מועצת הפועלות של הסתדרות העובדים, המתבצרת במעמדה ופוגעת ביצירתה של חברה מאוחדת, על-מפלגתית.⁸⁸ במקום אחר היא כתבה,

82 סקירות – V, עמ' 8.
83 ג'וליה אוסטר, 'מה נלבש', האשה, תרפ"ו, חוב"ג, עמ' 26-27.
84 טהון, חצי שנה, עמ' 6.
85 עדינה כהנסקי, 'סקירת ספרות: לתולדות תנועת הפועלות בארצנו', האשה, תרפ"ט, חוב"ב, עמ' 30.
86 לוטה לוינסון, [ללא כותרת], האשה, תרפ"ו, חוב"ב, עמ' 29.
87 רחל כהן-כגן, 'הרעיון המרכזי ביצירת הסתדרות נשים עבריות בא"י', האשה, תרפ"ח, חוב"ה, עמ' 13.
88 טהון, אחדות, עמ' 9.

לא כל מי שקוראה לעצמה חלוצה והנהגת באופן חיצוני חיי חלוצה, קרובה לאידיאל הזה. ומאידך גיסא עלינו לדעת, שאף האשה האזרחית [...] מוכנה היא לחיות כאן בארץ חיי מחסור בהרבה מובנים, ובלבד לסייע בעבודה הגדולה והרצינית של המפעל הלאומי הסוציאלי והתרבותי של בנין הארץ. אשה זו אינה נופלת בערכי תרבותה מנשים אחרות של כל מפלגה או מעמד אחר.⁸⁹

כך הוצגו האזרחיות כמי שחותרות לאותה מטרה אשר לפועלות, אך בדרכן. לפי לוינסון, 'אם אחותה הגדולה ממנה מן המעמד הבינוני נקשרה לא"י באופן פחות חי, פחות מושך, הרי אין אנו צריכים לעצום עינינו מלראות, שרוצה היא להסתגל אל היישוב על-פי דרכה היא ושמטרתה האחרונה – ואם גם דרכיה וצורותיה שונות הן – היא היא אותה המטרה אשר לחלוצה'.⁹⁰ מדבריה אלה של לוינסון בצירוף להתייחסויות קודמות עולה, אם כן, הפועלת כשותפה הטבעית לבניין החברה שהכזיבה בשל שאיפתה להשתוות לגבר הפועל בכל מחיר ובגלל נטייתה להתבצר בעמדתה. מנגד תוארו הפועלות כמי שהעניקו לנשים בנות החוגים האזרחיים השראה והוצגו כמי שעובדות עמן כתף אל כתף בבניין האומה. כך הצדיקו הכותבות את אורח חייהן והציגו אותו כ'שפוי', מבלי להתעלם מיוקרתן החברתית של הפועלות.

בת הגלות

מודל נוסף שזכה בהאשה ליחס אמביוולנטי היה זה של האישה היהודייה שחיה בגולה. זו, מצד אחד, נוגחה בשל בחירתה לנהל את חייה בגלות ולא לעלות לארץ, ומצד שני נתפסה כבת תרבות ראויה. בדומה לכתבים אחרים מתקופה זו, שבהם היה מוקצה מודל החיים הגלותיים,⁹¹ גם בהאשה שימשה הגנת התרבות העברית אמצעי לבקר את בנות הגלות הבורגניות. כאן, את קשת הביקורת מתחו ואת חציה הפנו הכותבות אל מי שהחליפו גלות בגלות והיגרו לארצות הברית. למהגרות האירופיות לארצות הברית ייחסו הכותבות התבוללות, עצלות ונהנתנות פסולות, והן הוצגו כסמל להדוניזם, להעדפת חיצוניות חלולה, ערכים נזילים ועקרונות שבירים על פני מהות רוחנית. לפי הדוויג גלנר, שהשתלמה בעבודה סוציאלית בארצות הברית בראשית שנות העשרים:

89 טהון, תשובה, עמ' 11.

90 לוינסון, יעקב, עמ' 20.

91 בשמת אבן-זהר, צמיחת הדגם הספרותי של 'העברי החדש' בספרות העברית, 1880–1930, עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת תל-אביב 1988; מיכאל גלזמן, הגוף הציוני: לאומיות, מגדר ומיניות בספרות העברית החדשה, תל-אביב 2007. גישה זו חלחלה לכתביה של זאב ז'בוטינסקי בהאשה, שכתב כי בעוד שסבותינו בגולה היו בבחינת 'מירעלע אפרת' וניהלו ביד רמה את הבית והעסק, לא הכיר הבעל – מי שלמעשה ייצג את יהדות הגולה – צורת מטבע. זאב ז'בוטינסקי, 'חכמת הנשים', האשה, תרפ"ח, חוב' ג, עמ' 14–19.

הנערה העברית, שהייתה מהגרת ממזרח אירופה לאמריקה, נכבשה ע"י פרוצס ההתבוללות האמריקנית בו ברגע שהניחה את כף רגלה על אדמת הארץ החדשה [...]. העזרה הסוציאלית השטתית שלותה אותה על כל צעד ושעל בתתה לה את ההכשרה לחיי הארץ החדשה, נתנה לה גם את כל סמניה החצוניים של האשה האמריקנית, ואולם גזלה ממנה את מהותה היהודית, לאמור: חלף מעטה חיצוני הקריבה האשה את תוכן ישותה.

בהמשך היא הוסיפה במרירות: 'רצוי מאד היה, לו יכולנו להגשים את התמזגותה של האשה בחיי ארצנו, באותה חריצות, המשמשת את ההתבוללות האמריקנית'.⁹² בדומה, העירה גם לוטה לוינסון, ממקימות הדסה בארצות הברית, כי אין לבקר את בת החוגים האזרחיים הארצישראלית יותר מאשר את היהודייה המעדיפה את הכרך הניו יורקי: 'באמת יש לבקש יותר את האשה ה"אינטליגנטית", המחרמה והמנדה את העברית, באיסט ברודווי, בניו יורק וביבסקציה, מאשר ברחוב אלנבי שבתל אביב'.⁹³ כריכתן של אמריקה ביבסקציה – המחלקה היהודית של המפלגה הקומוניסטית הסובייטית שהתחרתה במפלגות הציוניות ובכונד וקידמה משנה פרולטרית – מעידה על הבזו שרחשה ליהודיות שוויתרו על עלייה לארץ לטובת ארצות הברית.⁹⁴

בניגוד לביקורת, בלטה בהאשה כתיבה שהתייחסה למורשת הגולה המקצועית והתרבותית כאל מקור צמיחה ולא כאל יהדות דוויה, וזאת מובן על רקע מוצאן של הכותבות. הדבר בלט בכתיבה הפרקטית בעיקרה – שאפיינה את מדורי העיצו ועסקה בפעילות הסוציאלית-היגיינית של ארגוני הנשים – ובהצגת מורשת האסתטיקה והרוח של ארצות המערב כאילו גבוהה להיתלות בו. בסקירת ספרות על 'בלדות עבריות', ספרה של הסופרת היהודייה-גרמנייה אלזה לסקר-שילר, תיארה טהון את המחברת בנימת הערצה רומנטית וקשרה את דמותה בקשר מיסטי-אגדתי לארץ ישראל. בת המתבוללים היהודייה נבדלה, לפי טהון, משאר האמנים יושבי בתי הקפה, באשר בדמה פיו זרמי היהדות באופן טבעי ואורגני, והתבטאו בשיריה שכמו 'נוצרו מתחת לשמי קדם בעת ובעונה אחת עם המיתוסים העממיים הגדולים, עם תהלים ועם שיר השירים'. את השפה הגרמנית הציגה טהון כמי שנקשרה בתחיית התרבות העברית: הגרמנית, כתבה טהון, היא

92 הדוויג גלנר, 'חובותינו כלפי עליית האשה', האשה, תרפ"ו, חוב' ב, עמ' 4.

93 לוינסון, יעקב, עמ' 19.

94 שלא במפתיע, ביקורת זו עמדה בניגוד לדימוי המהגרת לארצות הברית העולה מעיתונים יהודיים שראו אור בארצות הברית בשנות העשרים. ממחקרה של רחל רוז'נסקי על דימויה של המהגרת היהודייה המזרח אירופית בעיתונים היהודיים פארווערטס וצייט, שראו אור בארצות הברית בין השנים 1918-1922, עולה דמות חיובית, שמקדמת את החברה היהודית בהיותה צינור מתווך למודרניזציה ושמירתה על המסורת. בהאשה, בניגוד לכך, שימשה האישה היהודייה שהיגרה מאירופה לארצות הברית מושא לביקורת כיהודייה הוללת שבחרה בפתרון הקל ואינה מוכנה להקריב משלה למען עמה. רחל רוז'נסקי, 'דמותה ודימויה של המהגרת היהודייה המזרח אירופית בימונים הסוציאליסטיים בידידיש בארצות הברית, 1918-1922', שבות, כרך 11 (2003), עמ' 159-178.

שפה שכולה בטויו, כולה ניגון, כולה צלילים ובנות קולות כמיתרי הכנור, זוהי שפה שמלה אחת שלה דיה בכדי לתאר מראה נוף, או בית־מקדש, שעת־בוקר או ערב, או את הרגש העדין ביותר לתמונת פלאים. שפה זו היא אשר חדרה אל תוך תוכה של רוח התנ"ך והחיתה מחדש את חזון העבר, כאשר עבר זה חי גם באדם אשר נולד באורח־פלא באירופה באמצע המאה העשרים ואינו אלא בן זמנם וכן ארצם של אבות ואמהות קדמונים, של מלכים ורועים מבני ישראל.⁹⁵

באמצעות קישור העבריות הקדמונית להאדרת הגרמנית, הפנתה טהון מצד אחד את הקוראים לתרבות – קולטורא – 'ראויה' שמקורה בגרמניה, ומצד שני הקימה גשר בין 'כוח המשיכה של הגולה' שהיה, כפי שהגדירה אותו אניטה שפירא, 'אחד מהפחדים שליוו את התנועה הציונית בנעוריה',⁹⁶ וחיברה אותו למיתוס הארצישראלי. הצגה כפולת פנים זו של הגולה – מצד אחד כבסיס תרבותי חיובי ומצד שני כאופציה הקלה בעבור נשים, שאין בה רוח ונשמה, האירה את הכותבות כמי שבחרו להקריב משלהן למען הציונות. כך בדברי לוטה לוינסון ליעקב רבינוביץ':

האשה המשכילה היא היא שלקחה על עצמה את פתרון הפרובלימה הקשה להחזיק את בני משפחתה במצב של בריאות ובתנאים תרבותיים באקלים סוב־טרופי זה, מקום שהתושבים המקומיים חיים ומתים בחלאתם. אשה משכילה זו מוצאת לה עוד זמן וחשק לפעול גם מחוץ לביתה ומשפחתה ולדאוג לתנאי חייהם של הנשים והילדים של תושבי המקום היהודיים. [...] האם הביקורת של י"ר מכוונת כנגד זה, שהאשה המשכילה כבואה לארץ אינה נפרדת מיד מתרבות העולם הגדול ואינה חדלה להשתמש מיד בשפה הזרה השגורה בפייה? ביקורת זו הייתה צודקת רק אז, אלמלי הייתה עושה זאת על חשבון השפה והתרבות העברית ולא הייתה עושה שום התאמצויות לעשות את שאיפות הסביבה לשאיפותיה היא. [...] אין איש רוצה לכחש, שאין אנו חפצות בשום אופן לוותר על כבושי התרבות וההשכלה שהיו יסוד התפתחותנו בימי הנוער והבגרות, שאנו רוצות להוסיף ולטפח את הרכוש הרוחני שלנו.⁹⁷

בהתגוננות זו מפני טענותיו של רבינוביץ' תבעו הכותבות את עלבונן של הנשים האזרחיות, והתוו דגם נשי מקומי רצוי, הנשען על הסתירה שהובנתה על ידן בדגם של היהודייה מן

95 חנה הלנה טהון, 'אלוה־לסקר שילר', האשה, תרפ"ו, חוב' ג, עמ' 19-20.

96 אניטה שפירא, התנ"ך והזהות הישראלית, ירושלים 2005, עמ' 6.

97 לוינסון, יעקב, עמ' 20.

הגלות: אישה הממשיכה את דרכה של בת הגלות הפעלתנית ובעלת התרבות הגבוהה מצד אחד, ומצד שני אינה אשת פנאי מפונקת ואנוכית כמו זו שהייתה, לכאורה, בת הגלות.

הדתייה

על פי כתיבתן ביחס לעבודה למען הכלל, לא רוו הכותבות נחת גם מן הנשים הדתיות האורתודוקסיות. אמנם היהדות עצמה הייתה מרכיב רקע בהאשה, כחלק מן החזרה למקורות הקדומים ששימשה את תנועת ההשכלה, אשר מרבית הכותבות היו תוצר שלה, והיא הוכרה כרכיב לגיטימי בציונות. כך הופיעו בהאשה סיפורים הקשורים בהשראת התנ"ך,⁹⁸ או המלצות להשלים לעולות מידע ביהדות בטרם יעלו לארץ.⁹⁹ עם זאת, כדי להציג את עצמן כמתקדמות העדיפו הכותבות להעמיד את עצמן מול דגם דתי קיצוני, של האישה האורתודוקסית, אותה תיארו כמי שאינה רלוונטית לבניין האומה.¹⁰⁰ פעילותן של האורתודוקסיות הוצגה כבלתי יעילה וכקשורה לימי החלוקה של היישוב הישן: לא מאורגנת, ארעית, 'שנוררית', בלתי יצרנית ומדאיגה בטווח הארוך.¹⁰¹ טהון קבעה כי

גם אם יש בנפש הנשים האורתודוקסיות איזו שאיפה לפעולות חסד המוציאות אותה קצת מגדרי ביתה, אין לפעולות הללו חשיבות אמיתית מבחינת עבודה שיטתית, המכוונת להרמת העם במובן הגופני, הרוחני והמוסרי. פעולות אלו הן בבחינת 'רחמנות', המבקשות אפשרות של קיום מצווה, מבלי לשים לב אם יש באותו מעשה תועלת ממשית, או אין. מוסדות צדקה של נשים, שחותם הדת טבוע בהם, שעוסקות במצוות ממין אלה, נמצאים בארץ ישראל במספר הגון.¹⁰²

האורתודוקסיות הוצגו כזרות לציונות. בטון מקבל אך מתנשא קמעה כתבה טהון במקום אחר:

אם יש בכלל מקום להצדיק את התבדלותם של האנשים זה מזה, הרי שיותר מכל יכולות למצוא נמוק לכך הנשים האורתודוקסיות. הן יכולות להכריז, שערכה של ארץ ישראל בשבילן אחר הוא לגמרי מאשר בשביל שאר הציונים: בשבילן אין זו ארץ, שכחות היהודים, בהאספם בה יחד, עתידים

98 'אמהות', האשה, תרפ"ז, חוב' ח, עמ' 16-19.

99 'שאלת חנוך הציוניות בגולה', האשה, תרפ"ז, חוב' א, עמ' 19-20.

100 ובניגוד לדתיות שהיו שותפות לדרך הציונית: לילך רוזנברג-פרידמן, מהפכניות בעל כורחן: על נשים ומגדר בציונות הדתית בתקופת היישוב, ירושלים 2005.

101 על הסטראוטיפים שאפיינו את בני היישוב הישן בעיני בני היישוב חדש ראו, ישראל ברטל, 'יישוב ישן ויישוב חדש: הדימוי והמציאות', קתדרה, חוב' 2 (אלול תשל"ו), עמ' 3-19; חנה הרצוג, 'המושגים "יישוב ישן" ו"יישוב חדש" בהארה סוציולוגית', שם, חוב' 32 (יולי 1986), עמ' 99-108.

102 טהון, חצי שנה, עמ' 6.

להוציא מקרבם יהדות חדשה [...] בשבילן ארץ ישראל יותר משהיא ארץ העם היהודי, הריהי ארץ הדת היהודית, ומי שמזלזל בצורות אלו ולא כל שכן מי שכופר בהן, נחשב בעיניהן לאויב.¹⁰³

כדי לכדל את עצמן מן הדגם הזה, הרבו הכותבות להציג את עצמן כמי שעוסקות בעבודה עצמית יצרנית ומודרנית, וכמי שפועלות נגד משענתו רצוצת הקנה של המשפט העברי. למשל, רחל גולומב תיארה את הצלחת נשות פתח תקווה לגרום לרישום נשים בספרי האחוזות של בעליהן בניגוד לציווי המשפט העברי,¹⁰⁴ ואילו שרה עזריהו כתבה על מעורבות התאחדות נשים עבריות במהלך שהוביל לחקיקה מנדטורית שאפשרה לדון בענייני ירושה בבתי משפט אזרחיים.¹⁰⁵ כך הוצגו האורתודוקסיות כשחנקניות 'שקופות' ביישוב. הנטיות שבחרו הכותבות להצמיד לאורתודוקסיות – הסתגרות בבית, היעדר ציונות, קיצוניות – כל אלה הוגדרו כתכונות בלתי רצויות, ובעקיפין הגדירו את הכותבות כמי שמחזיקות בנטיות הפוכות.

המזרחית

הפער הגדול ביותר המתגלה בקריאת חוברות האשה בדרכים שבהן הציגו הכותבות את עצמן לעומת דגם נשי אחר נוכח בטקסטים העוסקים במי שכונו בעיתון 'נשים מזרחיות'. הנשים המזרחיות, שמוצאן היה בארצות האסלאם באסיה וצפון אפריקה, ייצגו בעיני הכותבות קטגוריה מעמדית-תרבותית נפרדת, ודומה שהן לא נחשבו לשותפות שוות ערך בכניין האומה. פעולתן של האזרחיות לטובתן המיידית של המזרחיות, שהודגשה מאוד במאמרים השונים, נקשרה בתפיסתן כפלא אוכלוסייה פרימיטיבי ונבער, שנדרש לו שינוי. המזרחיות תוארו כנתמכות סעד וחסרות להט ציוני, שבאו לקחת מן הארץ ולא לתת לה,¹⁰⁶ דימוי שניזון מאמונות שהגידו בין המערב המתקדם והמודרני למזרח הנחשל. אורח חייהן תואר כתואם תכונות טבועות: היעדר יצרנות, קרתנות-גלותיות, קיצונות דתית וכדומה. התכונות שיוחסו להן – אדישות ומוסר עבודה ומשפחה קלוקל – הונגרו להוויה הארצישראלית הרצויה. מבחינה סגנונית נכתבו חלק מהרשימות על המזרחיות כטקסטים תיעודיים-אנתרופולוגיסטיים, שגייסו סגנון כתיבה ספרותי רגשני אשר הדגיש את מצבן הנואש, ולא שימש את הכותבות לתיאורו של אף דגם נשי אחר. בחלק מן הטקסטים תוארו המזרחיות כהמון מאיים באמצעות אומדן כמותי מופרז, אף על פי ששיעורם של מזרחים באוכלוסייה

103 טהון, אחדות, עמ' 7.

104 רחל גולומב, 'לתולדות תנועת הנשים באם המושבות', האשה, תרפ"ז, חוב' ב, עמ' 27-30.

105 שרה עזריהו, 'התאחדות נשים לשווי זכויות בא"י', האשה, תרפ"ח, חוב' ו, עמ' 15.

106 אפיון שנתפס כבלתי רצוי על ידי ההנהגה הציונית. ראו, גור אלרואי, אימיגרנטים: ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה העשרים, ירושלים 2004.

בשנים שבהן יצא העיתון רק הלך ופחת.¹⁰⁷ הנה כאן מוצגות הנשים המזרחיות בהאשה כחלק מעם עצום ורב הצובא על דלתותיהן של 'בעלות הבתים' ה'נורמטיביות':

הופעה שלא הופנתה אליה תשומת לב ראויה מצד הקהל, היא החזרה על הפתחים, ההולכת ומתפשטת בארצנו מיום ליום. כל בעלת בית מכירה את מחנות הגברים, הנשים והילדים פושטי היד, המתדפקים על דלתה פעמים אחדות במשך היום ומבקשים נדבות. יש משהו מעציב עד מאד במראה בני אדם אלה המלוכלכים ולבושי הסחבות, שביניהם יש לראות לעתים תכופות גברים חסונים ונשים בריאות וצעירות עם תינוקות פעוטים על זרועם, שהן מטלטלות אותם ברוח ובגשם.¹⁰⁸

עלייתן של המזרחיות לארץ ממניעים לא ציוניים הצטיירה בטקסטים אלה כעניין שבעובדה. המזרחים, נכתב, מגיעים לארץ כדי לעסוק בה בקבצנות:

הידיעה על ההצלחה בפשיטת היד בא"י חודרת עד לפנות המזרח הרחוקות ומושכת מחנות קבצנים חדשים אל הארץ. מראה בני-אדם אלה לבושי-הסחבות הממלאים את רחובות העיר מוסיף לארץ אופי של ארץ קבצנים ממש בעיני הזר [המערבי] השוהה כאן. מלבד זאת לא ינעם להן לבעלות הבית להיות מופרעות בעבודתן תריסר פעמים ביום.¹⁰⁹

במסות מקצועיות מאת עובדות ציבוריות נותח מצבן של הנשים המזרחיות. הן הוצגו כמי שזקוקות להשכלה בסיסית ולתעסוקה שתרחיקן מחיי הרחוב. היחס אל הנשים המזרחיות היה כאל מי שהנהלת הבית אינה חלק מחייהן, והן נוהגות לבטל זמנן בפטופטי סרק ולהיגרר בעקבות הפסיביות והשעמום לקיבוץ נדבות. לפי תמר בוכשטאב,

עניין התעשייה הביתית נוגע לנשי המזרח (שמוצאן מבגרד, פרס, תימן) שמחמת עניותן הגדולה ובהיותן רגילות להסתפק במועט ולנהל צורת חיים פרימיטיבית, דרוש להן מעט זמן בשביל הנהלת הבית, כגון בשול, כביסה וכדומה. נשים אלו, אף כשהן מטופלות בילדים ובעליהן הסבלים משתכרים רק שילינג אחד ליום – אנו רואים אותן יושבות שעות שלמות לפתח ביתן ומשוחחות זו עם זו. יש שמי מהן מוצאה לה עבודה בכביסה ובנקוי חדרים, אך לרוב הן מחוסרות עבודה ופרנסה, אם אין הן הולכות מחנות שלמות [כך במקור] לחזר על הפתחים.¹¹⁰

107 רזי, ילדי ההפקר, עמ' 39.

108 'סקירות', האשה, תרפ"ח, חוב' ה, עמ' 25.

109 שם, בהמשך.

110 תמר בוכשטאב, 'לשאלת התעשייה הביתית בא"י', האשה, תרפ"ז (להלן: בוכשטאב, לשאלת התעשייה),

חוב' ב, עמ' 12.

כותבות האשה זיהו את המזרחיות עם שקיעה תרבותית וגלותיות,¹¹¹ שדרשו את התערבותן. שילוב של אמפטיה וסלידה הניב תיאורים של האישה המזרחית כחולנית, רפת עצבים, עצובה, מתוסכלת, צינית ונרגזת. בין המזרחיות תוארו אמהות צעירות מדי שתויגו על כן כבלתי כשירות או שהיו קשישות מדי ולכן תלושות. עוד הן תוארו כמי שאינן מקפידות על ההיגיינה, הסדר, הנימוס, החינוך וההשכלה, ומשפחותיהן מפורקות: הבעל נטש, נכלא, נעלם. ילדיהן רבים (שוב, מוטיב ההמוניות) ומוזנחים, מבטאים את מימושן של נורמות המנוגדות לערכי הבורגנות, כגון תכנון המשפחה. סביבת חייהן קשה וקודרת: ביתן, אם ישנו, הוא צריף רעוע, מט לנפול וריק מרהיטים, או שרק מרתף עלוב משמש להן מחסה. במאמר 'שמעון הצדיק', שעל פי סגנונו נכתב בידי טהון,¹¹² תוארו בתייהם של יוצאי ארצות המזרח – ערבי רב של ארצות ובהן פרס, הודו, ארם נהריים, כורדיסטאן, מרוקו ומצרים – כרעה החולה של העיר. במאמר צוינו ריחם הרע, הכיעור וכן הצער והמצוקה שפשו בהם, היותם פרוצים לרוחות החורף ולחום הקיץ, מרתפיהם טחובים ומצחינים. אוכלוסייתם מנתה, לפי הדיווח, סופרי סת"ם, פושטי יד, עיוורים, פיסחים, מובטלים ואנשים קשי יום, ונמשלה ליהדות הגולה כפופת הגו ודרת הגטאות. שמעון הצדיק היה שמה של שכונה ירושלמית שאוכלסה בעיקר במזרחים ונפתח בה ביוזמת טהון,¹¹³ המרכז השכונתי הראשון על ידי הסתדרות נשים עבריות, לפי דגם שלמדה בעת שהותה בלונדון. סודת עבודות יד במקום, שבה שילבו נשים מזרחיות רקמות על מוצרי טקסטיל שונים – בגדים, מוצרי נוי לבית וכדומה – שנוהלה בידי הדסה קלוורי, גם היא מכותבות האשה, התפתחה למפעל המצליח 'שני'.

במאמר 'ביום גשם' מאת טהון,¹¹⁴ תוארה קבוצת נשים מזרחיות בירושלים שמצאו מחסה מפני סופה במרתפו של 'אליהו מטליא הנעליים'. הסביבה הפיזית תוארה כגיטו מבאיש, שבו אוהלים וצריפים מרקיבים ומתפוררים, חלונות מחוסרי שמשות, דלתות העומדות עקומות על ציריהן, וצינה חודרת פנימה. במרתף – 'המון דמויות מעורפלות'. משמתרגלת העין אל הלחות, נמנות הדמויות בזו אחר זו: רחל – תימנייה צעירה עם תינוקה, שדה צמוק; חיה ה'מטרופת', זקנה הממלמלת לעצמה; מלכה, שענינה כבויות, שקמה זה עתה מלידה שאירעה טרם זמנה; ויקטוריה – כרסה נפוחה, חרדה לקראת הלידה מפני בעלה הלועג לה כי עד כה לא ילדה לו אלא שש בנות ואף לא בן אחד; סבתא חנה – המגוללת את סיפור

111 במחקר מתוארת הפיכתם של סטראוטיפים גלותיים שאפיינו את תפיסת יהודי מזרח אירופה בעיני יהודי מערב אירופה לפני שעלו לארץ ישראל לקווי המתאר של יהודים מזרחים בארץ. ראו, למשל, גבריאל פיטרברג, 'האומה ומספריה', היסטוריוגרפיה לאומית ואוריינטליזם, תיאוריה וביקורת, כרך 6 (אביב 1995), עמ' 81-103.

112 'שמעון הצדיק', האשה, תרפ"ו (להלן: שמעון הצדיק), חוב' א, עמ' 19-21.

113 ראוי לציין את התעניינותה של טהון בעדות המזרח, שלימים הביאה אותה לפרסם מחקרים בנושא. למשל, חנה הלנה טהון, העדות בישראל: פרקים בקורותיהן וחבלי האחוזתן בארץ ישראל, ירושלים 1957.

114 חנה הלנה טהון, 'ביום גשם', האשה, תרפ"ז, חוב' א, עמ' 15-18.

נישואיה לעולם שחור עיניים שבתוך שנה מיום נישואיהם היה בבית האסורים; מזל הגוססת; ועוד כהנה דמויות עלובות חיים. בחדר מתגוללים ילדים עירומים למחצה, ונערים ונערות מתקוטטים על מקומם ליד האש הקטנה. משפחת בעל הבית: דינה – הבת הבכירה ושני ילדיה הרכים, שהרעב והסבל ניכרים בפניהם, וילדתו הרזה לאה – ששפר עליה גורלה, כי זכתה בסודר מאמריקה (המסמל, ודאי, קידמה והצלה) ו'בוודאי' לא מבעלה, שנשטש אותה, כך כתוב, והפך אותה למושא ללעג בפי חברותיה. בטקסט מתוארות המזרחיות כמתוסכלות, כבויות, פסיביות, אינן פועלות לשינוי מצבן הקשה ומחכות להיגאל בידי משיח.

הגישה שהנחתה את הטקסטים שבהם אוזכרו מזרחיות הייתה שהן אינן כשירות עדיין ליטול חלק בחברה המתקדמת. כלשונה של גרדה ארלוזורוב-גולדברג: 'על בנות העדות המזרחיות כלל אין מה לאמר [...]'. הללו אינן נכנסות עדיין לגדרה של סוציאליפוליטיקה: הן עוד זקוקות לעזרה הסוציאלית הפרימיטיבית ביותר'.¹¹⁵ טהון הגדירה אותן כמי ששייכות – הן ולא הפועלות – למעמד הפרולטריון בארץ: 'שדרה, הנושאה עליה את חותמה של הפרולטריות: [...] הם יהודי המזרח שנולדו בארץ ושהיגרו אליה [...] כאן יש לעבוד עבודה חנוכית כבירה, לקשר ליהדות ולישוב את האלמנטים המוזנחים האלה'.¹¹⁶

גם אם לעתים הייתה בכתובים התייחסות שוויונית, בהמשך הקריאה התברר שדובר במראית עין בלבד וב'כביסת מילים': כך כותבת צסי רוזנבליט בפתח המאמר 'ילדים מוזנחים': 'עלי רק לקבוע בתחלה, שילדים מוזנחים לגמרי יש למצוא הן אצל האשכנזים והן אצל הספרדים, הן אצל העולים החדשים והן אצל ילידי הארץ'. אבל בהמשך היא מציינת את ההורים יוצאי עדות המזרח כ'סרבנים' במיוחד, כלא רציונליים וכמי שאינם משכילים להפנים את אמיתות המדע המודרני: 'בקרב עדות המזרח וכלומר, בקרב נשותיו עדיין לא חדר [...] הרעיון, שהילדים זקוקים לטיפול ולחנוך'. ועוד היא כותבת: 'בחוגים אלה אנו מוצאים עוד לעתים קרובות שאף כי ההורים יושבים בבית מחוסרי עבודה, הנה הם שולחים את ילדיהם בגיל שבע או שמונה שנים לעבודה, הנמצאת להם אפילו בתנאים הכי רעים'.¹¹⁷ הלנה כגן, שדנה בתופעת נישואי ילדות בנות עדות המזרח כעניין המצלצל באזני האדם האירופי כדבר בלתי מוסרי ואף בלתי חוקי,¹¹⁸ ביקשה לסתור את הטענה כי נשים מזרחיות הן מושחתות ובכך להגן עליהן. בנימה אפולוגטית היא מוסיפה: 'אנו כל כך רגילים פה לכאר את הכל ע"י ההבדל שבין מזרח לבין הנורמה האירופית', אך ממשיכה לדון בבגרות המינית כגורם רפואי החשוד כבידולן של המזרחיות, משתפת בסיומון כ'אחרות'. אמנם בהאשה הופיעו גם ביטויים המעידים על רצון ללמוד מבנות עדות המזרח: עלינו 'להאציל עליהם מרוח היהדות האירופית ולקבל מהם מרוח המזרח', כותבת טהון

115 גרדה ארלוזורוב-גולדברג, 'לשאלת הפועלת בארץ ישראל', האשה, תרפ"ו, חוב' א, עמ' 23.

116 טהון, אחרות, עמ' 9.

117 צסי רוזנבליט, 'ילדים מוזנחים', האשה, תרפ"ח, חוב' ד, עמ' 6-7.

118 הלנה כגן, 'נשואי ילדים בארץ ישראל', האשה, תרפ"ו, חוב' א, עמ' 32.

באחד המאמרים. לעתים הוצגו המזרחיות בראייה חומלת ואף אוהדת,¹¹⁹ כמי שנשאו על כתפיהן את קדמוניות האומה ואת עברה המפואר, בהתאם לתפיסת הלאומיות הרומנטית של הכותבות. ב'שמעון הצדיק' נכתב, לצד המשפט 'בפתחי הבתים נראות הנשים הרצוצות והחלשות, כשהן נושאות את פחי מימיהן ועל זרועותיהן יושבים הפעוטות, שאורות התקוה כבו מעיניהן', כי 'פה ושם נראית צעירה בעלת עיניים מלאות חיים ואורה, או אשה חבושת סחבות, יפת מראה, – ותארה כתאר אסתר המלכה'.¹²⁰ אך תיאורים כאלה שידרו אף הם – בצד חמלה – רושם של עליבות, בהתרכזם בפרמטרים חומריים-פיזיים ומבלי להתעכב על עולמן הפנימי-רוחני של הנשים המזרחיות. במזרחיות ראו הכותבות חומר לעשות בו שימוש בארץ, להפכו ליצרני, מתוך תפיסה שגם אם נבעה מתוך אהדה, הייתה נגועה בהכללות. המזרחיות הוצגו כמי שהצטיינו ברקמת בד ומשי, 'הצליחו להכניס לעבודתן את הטעם המזרחי המיוחד, אשר לו אנו מחכים שנים זה רבות ואשר יכול לשמש בסיס לאומנות היהודית העממית'.¹²¹ לפי תמר בוכשטאב: 'והנה נשי המזרח הללו רובן ככולן הביאו אתן מארץ מולדתן כשרונות ליצור רקמות-נוי צבעוניות, מעשיית-חרה, סריגה, קליעת סליהן מצטיינות [...] בטוב טעם ובהבנה בצבעים עד כדי להפליא'. תפקיד נשות ארגוני הנשים, המשיכה בוכשטאב, 'להעסיק את הכשרונות האלה ולעשותם פרודוקטיביים, לנצל את הכחות הנסתרים הללו ולהשפיע עליהם במובן החנוכי – זוהי חובת הסתדרויות הנשים הסוציאליות בא"י'.¹²² ה'כשרונות', שהוצגו ככאלה באופן גורף, ידועים במחקר מקורות להכנסה נמוכה במיוחד (תעסוקה במסגרת 'שני' ודומותיה הניבה לעובדות רווחים זעומים בלבד).¹²³ השילוב בין האלמנטים – כוחות חבויים, נסתרים, פרימיטיביים, אמנות עממית, מסורת – מבטא גישה הרואה במזרחית נחשלת, גולמית ופסיבית שיש לאלפה ולהפכה ליצרנית, ומצביע על אחרותה המובנית. מאמר יחיד וחרוג יחסית שהופיע בהאשה מאת גרדה ארלוזורוב-גולדברג, הוא עדות ישירה וביקורתית, ללא כחל וסרק, לביצור מעמדן:

היהודיה מארצות המזרח משמשת היום ברוב המקרים אובייקט לפעולת הנשים המאורגנות, המעניקות לה את עיקרי הציביליזאציה הארופית ע"י הסברת דרכי הטפול בתינוקות, ע"י העסקתה בבתים המסודרים באופן

119 בדומה למתואר אצל בילי מלמן, 'החופש מאחורי הרעלה: התבוננות ב"אחר" במאות ה-18 וה-19: נשים מערביות על נשים ים-תיכוניות', בתוך: יעל עצמון (עורכת), **אשנב לעולמן של נשים בחברות יהודיות**, ירושלים 1995, עמ' 225-244.

120 **שמעון הצדיק**. יוער כי אולי לא במקרה בחרה טהון דווקא בשם אסתר – גיבורת מגילת אסתר, ששמה המקורי שונה לשם 'הרסה' – כשמו של ארגון הרסה: כמו לאסתר הקדומה, כך גם לאסתר המזרחית העכשווית נדרש שינוי.

121 **שמעון הצדיק**, עמ' 19. ההדגשה במקור.

122 בוכשטאב, **לשאלת התעשייה**, עמ' 12-14.

123 יעל גילעת, "רוקמות האומה": ארגוני נשים כפטרון האומנות העממית הרשמית, בתוך: רות מרקוס (עורכת), **נשים יוצרות בישראל 1920-1970**, תל-אביב 2008, עמ' 186. ראו גם בן-דאובן, **הרסה וחוט השני**, עמ' 124.

מורדני וע"י אמצעים אחרים. בבתי הספר נותנים להן את הידיעות האלמנטאריות. לפעולתן העצמית של הנשים המזרחיות אין לפי שעה כל סימן וזכר – בודאי גם משום שלא השתדלו ביותר לעורר ולפתח אצלן את הרצון לפעולה כזאת.¹²⁴

אולם, לא ברור איך השתחל טקסט זה להאשה; בדבר המערכת שנלווה אליו הובהר כי תוכנו אינו מקובל עליה ומובא על דעת הכותבת בלבד.

באופן משלים לאלה, הצביעו טקסטים שונים בהאשה על פעילויותיהם החברתיות והתרבותיות של ארגוני הנשים בקרב המזרחיות, ובכך אופיינה עבודת חוג הכותבות כאקטיבית, יצרנית ונחוצה. כך הציגה טהון את ארגוני הנשים כ'צדיקים היחידים' שנטלו על עצמם את המלאכה, ותיארה התארגנות עצמית מרשימה מול מימסד אטום:

מי שם לב לאנשים הללו? [...] מי הוא האחראי? הממשלה? פקידה סרים אל הרחובות האלה רק במקרה שיש צורך להטיל עונש על אחד מן התושבים בשל איזה פשע ועוון. עדת היהודים? היא קרועה לגזרים באשמת הפוליטיקה וההתפלגות ואין בה כח לעזור. ההסתדרות הציונית? היא לא הביאה אותם לארץ ואינה יכולה להיות אחראית על מצבם [...] נחוץ לחדש לגמרי את חייהם של האומללים.¹²⁵

בתשובתה ליעקב רבינוביץ', הדגישה לוטה לוינסון את מלחמתן המשותפת של נשות המערב לטובת התפתחותן הרוחנית של המזרחיות:

זו [בת החוגים האזרחיים] הניחה יסודות צנועים לסיוע צבורי וקונסטרוקטיבי בזה שיסדה בתי עבודה בשביל נשים ונערות, עזרה להתפתחותן הרוחנית של אחיותיה הספרדיות והתימניות [...]. בעבודה זו נפגשות נשים משכילות (עם וכלי תואר אקדמי) מרוסיה, פולניה, גרמניה, אוסטריה, אמריקה ואנגליה, כלן נלחמות כתף אל כתף – קבוצת גלויות אמת.¹²⁶

תפיסתן של עורכת האשה ושל הכותבות בעיתון, שהיו ברובן אשכנזיות ופעלו לטובת נשים מזרחיות, נעה אם כן על רצף, שבקצהו האחד עמדה תחושת הדחייה מבנות התרבויות השונות ובקצהו השני ניצבה השתאות רומנטית משונותן, שנתפסה כקשורה לקשר שלהן לעם היהודי הקדמוני. כך תוארה המזרחית כנחשלת מבחינה תרבותית, אך גם כמייצגת עבר מפואר אותנטי. כנציגת ההיבטים ה'תנ"כיים' או ה'היסטוריים' נגזר עליה, בשם הגורל היהודי המשותף, לשמר היבטים מסוימים מ'עברה', ו'להשתפר' בהיבטים אחרים בעזרת בנות החוגים האזרחיים, המושיעות האולטימטיביות ומי שדרכן הוצגה כדרך הנכונה לילך בה.

124 גרדה ארלוזורוב-גולדברג, 'הערות לתנועת נשים 'ארץ ישראלית'', 'האשה, תרפ"ט, חוב' ב, עמ' 6.

125 שמעון הצדיק, עמ' 19-21.

126 לוינסון, יעקב, עמ' 20.

ה. סיכום

עיתון נשים ישן ומצהיב; דפיו דקים, כמעט מתפוררים, ברפוס של פעם. מה צפן בחובו? מי היו הנשים שכתבו בו? באיזה אקלים תרבותי פעלו? מה הניע אותן? באלה ביקשתי לדרון במאמר. בפתח המאמר הובא חזון ה'אחדות' שנוסח בידי חברות המערכת של האשה, שביקשו ללכד את נשות הארץ במעין קולקטיב מדומיין. ניסיתי להראות כי בבסיסה של אותה שאיפה לטמיעה שהייתה גרושת אכפתיות ומלאת כוונות טובות עמדו הנחות יסוד בדבר דמותה של האישה הרצויה, שנקשרו בדיוקנן הקבוצתי של הכותבות בהאשה.

מן הטקסטים של האשה, שנכתבו לעתים בטון דידקטי, תכתיבי וסמכותי ולעתים בנימה אפולוגטית ומצטדקת, עלה, ראשית, דגם הליבה של האישה האזרחית – אשת בית החדורה תחושת ייעוד לאומי ובעלת המידות הטובות הראויה לעסוק בזירה הציבורית. שילוב בין מטריאליזם מערבי – על קביעותיו המדעיות והאסתטיות – לבין שליחות סוציאלית, שבה תיקון חברתי ולאומי מחוללים יחד בהרמוניה. שנית, ארבעה דגמים וזהו בהאשה כדגמים 'אחרים': הפועלת, בת הגלות, הדתייה והמזרחית. באמצעות המחיצות שהציבו הכותבות בינן לבין מושאות כתיבתן והתפיסות האמביוולנטיות שהפגינו כלפיהן נחשפו עמדותיהן לגבי ההיררכיות התרבותיות שהנחו אותן. ההשוואות שימשו את הכותבות כדי להגן על רכיבים מחייהן, להצדיק פערים בין אורחות חייהן לבין הציפיות מהן ולהביע כמיהות למימושן בעתיד. כבמראה מהופכת סימנו הדגמים האחרים את גבולות המיתאר של דגם הליבה, לבשו לא אחת אופי סטראוטיפי וסיפקו נופך של מורכבות להגדרות המוצהרות, בחדרם מסרים מפורשים ובהטמנתם של מסרים מובלעים. בכך מלמד האשה פרק חשוב על נשות החוגים האזרחיים ביישוב.

בשנים האחרונות זוכה השאלה התיאורטית בעניין הקשר שבין פמיניזם ללאומיות להתייחסות מחקרית רבה במסגרת העיסוק בשאלות הנוגעות לזהויות ולקונפליקטים בין זהויות. חלק מן המחקר עוסק בשאלות הנוגעות להכללת נשים ולהדרתן מרבידים שונים בפרויקט הלאומי. מחקרים שונים מפרשים את המימצאים לחיוב או לשלילה, באופנים אופטימיים או פסימיים. נירה יובל-דיוויס, למשל, מתמקדת בחצי הריק של הכוס, ולמרות הסתייגויותיה מהיצמדות לתיאור הממד הכנוע שבהתנהלותן של נשים ומשעתוקן של זיהוין עם המרחב הפרטי, מודגש פן זה במחקריה על מגדר ולאום. במחקרים אחרים מוצע לזנוח את הניסוח הדיכוטומי בטענה כי הצגה כזאת שוגה בפשטנות שבכסיסה זיהוי מושג ה'בית' עם ניצול ומושג ה'חוק' עם פריצת גבולות, ואי הבאה בחשבון את ריבוי הזהויות של נשים בתהליכי בניין אומה.¹²⁷ בהמשך לכך, ניתוחו של האשה מעלה תפיסה נשית פמיניסטית ליברלית במסגרת פרדיגמטית מעניינת. נשים הרואות בפועלן בבית ובתחומים המזוהים עם נשיות מרכיב שאינו סותר את או מעיב על חלקן בבניין האומה. במקביל, ההשכלה,

127 מרגלית שילה, 'קולות נשיים בדבר שוויון מגדרי וטובת האומה במאבק על זכות הבחירה ביישוב', בתוך: כתבן, שילה והלפרין-קדרי (עורכים), חוקה אחת, עמ' 221-251.

התעסוקה והפעלתנות נתפסו כחלק מהווייתן הנשית. מעקב אחר הקול הנשי בעיתון מעלה כי הפמיניזם היה משאב לאומי בעיני מי שאימצו את דרך ההשכלה והתרומה לכלל, לא פחות מכפי שהלאום הנחה את תפיסות הנשיות הראויות. על כך תעיד גם השתתפותן של כותבות במוסדות הפוליטיים הכלליים שוביים: שרה עזריהו, רחל כהן-כגן, וכמובן – הנרייטה סאלד. דיוקנן הקבוצתי של הכותבות בהאשה הוליד אפוא דגם נשי מורכב, שהאמביוולנטיות אינה רנטית לו, מזינה אותו וצובעת אותו בקשת צבעים מגוונת.

האשה מזמן דיון גם בסוגיית הישרדותם של מרכיבים בתרבות לאורך זמן. חוקרי תרבות שונים מכירים בהשפעותיהם של מרכיבים תרבותיים שנוצרו בעבר וממשיכים להתקיים ולהיות אפקטיביים גם בתקופות מאוחרות יותר. קליפורד גירץ כינה השפעות כאלה בשם 'ידע מקומי', מעין מאגר אינפורמציה על אופציות תרבותיות המשותף לבניה (ובנותיה) של תרבות נתונה, שיתכן כי איש לא יזכור כיצד בדיוק נוצר והתקבל.¹²⁸ אף על פי שהאשה היה אפיוזודה חולפת בשדה העיתונות,¹²⁹ מרכיבים מן הנשיות שהתווה נוכחים בעיתוני נשים שיוצאים כיום בארץ. כתיבה מצפונית על נושאים לאומיים ועל-לאומיים (דוגמת סיפוריהן של חיילות, בצד סקירת מצבן של פליטות ממקומות מוכי גורל בעולם וכדומה) וחתימה לערכיות (כתיבה 'חומלת', 'מקדמת' וכדומה) נוכחים בעיתוני נשים מסחריים עכשוויים, שלכאורה אין להם שום קשר להאשה מלבד היות מקורם מקומי (ובמובנים רבים אפשר לראות בהם דווקא את גלגוליהם של *Good Housekeeping* ו-*Das Blatt der Hausfrau*, שנזכרו בידי טהון כמודל עיתונאי לא רצוי). הכתיבה המצפונית המאפיינת עיתוני נשים במדינת ישראל בולטת במיוחד בהשוואה לעיתוני נשים מחוץ לארץ, שנמנעים בכוונה מעיסוק בנושאים אלה.¹³⁰ לכן, נראה שגם אם אין אפשרות למדוד את השפעתו של האשה, אין להמעוט בעבודה האידאולוגית הנשית-אזרחית שהוא היה ממבשריה. במובן זה היה האשה למקור, שמרכיביו שרדו ומהדהדים עד היום בתרבות.

המאמר מעלה שאלות המזמנות מחקר נוסף: מי באמת היו קוראות העיתון? כיצד קיבלו הקוראות את קורפוס הידע על חיי היום-יום? האם אימצו אותו ובאיזו מידה? האם נעדרו מהאשה דגמי נשיות נוספים? וכן הלאה. בעבודת המשך ראוי להעמיד אלה מול אלה את דגמי הנשיות שהוצבו בהאשה ובעיתוני נשים אחרים שהופיעו בתקופת היישוב ובשנות המדינה. מהשוואות מעין אלה אפשר יהיה לקבל תשובות על אופני הפנייה לנשים, על השפעתן של אוריינטציות אידאולוגיות על הכתיבה ועל האופנים שבהם תפסו כותבים נוספים את עצמם כמתבנתי תרבות.

128 Clifford Geertz, 'Local Knowledge: Fact and Law in Comparative Perspective', *Local Knowledge*, New York 1983, pp. 167-234

129 בזיכרונותיה טוענת זמורה כי הפסקת הוצאת העיתון נבעה מהפסקת המימון שנתקבל מהדסה על רקע חילוקי דעות פוליטיים, בעקבות משא ומתן שהחלה לנהל הסתדרות נשים עבריות עם ויצ"ו ובעקבות כישלונן המסחרי בשל פער תרבותי בין 'תכניו האליטיסטיים' לקוראותיו. זמורה, נשים, עמ' 118-120.

130 דיוויד קאר, 'דגשות ללא גבולות', הארץ, 7.6.2002.